

TUNCELİ YÖRESİ TÜRKMEN AĞIZLARININ ÖZELLİKLERİ

*İbrahim TOSUN**

ÖZET

Karahan'ın sınıflandırmasında Doğu Grubu ağızları arasında yer alan Tunceli yöresi Türkmen ağızları, yörenin en eski yerleşim merkezleri olan Pertek, Hozat, Çemişgezek ve Mazgirt ilçeleri ile bu ilçelere bağlı bazı köylerin ağızlarını içine alır. Tunceli'nin güney ve güneybatısında, Keban barajı boyunca uzanan sınır bölgesinde yerleşmiş Türk toplulukları bu ağızı konuşurlar. Ağız özellikleri bakımından Elazığ/Harpur ve Erzincan'la tamamen, diğer Doğu ve Güneydoğu Anadolu ağızlarıyla da kısmen örtüşen Tunceli yöresi Türkmen ağızlarının aşağıda belirlenmiş özelliklerinin çoğu Doğu Grubu ağızları ile ortaklık gösterirken bunlardan bazıları yöreye özgüdür ve karakteristik niteliktedir. Yöredeki Türkmen ağızları incelenirken yaklaşık kırk özellik tespit edilmiş, bu özellikler bu ağızlardan derlenmiş örneklerle desteklenmiştir. Tunceli Yöresi Türkmen ağızları, belirlenmiş bu kırk özellik bakımından bir birlik oluştururken bazı küçük, yöresel, fonetik farklılıklar, bu Türkmen ağızı içinde üç ayrı alt ağız grubu olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. Yöre ağızlarının genel özelliklerine topluca bakıldığında, yörede Türk boylarından çoğunlukla Avşar daha seyrek olarak da Salur boyunun dil özelliklerinin hâkim olduğu görülmektedir. Fakat şunu da söylemek gerekir ki Anadolu'da, Oğuzların bu topraklara yerleşiminden bu yana, zorunlu göçler ve çeşitli nedenlerle yer değiştirmeler sonucunda boylar o kadar birbirine karışmıştır ki hangi yörede hangi Oğuz boyunun yoğun olarak bulunduğunu tespit etmek çoğu kez imkânsızlaşmıştır. Aynı zorluk bazı yörelerin ağız özelliklerini boylara göre belirlemek bakımından da söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: dil, ağız grubu, etnik yapı, alınma sözcük, ara ses.

THE CHARACTERISTICS OF TURKMEN DIALECTS IN THE DISTRICT OF TUNCELİ

ABSTRACT

The Turkmen dialects in the district of Tunceli which are placed in the Eastern Group according to Karahan classification include the dialects of the oldest settlements in the region such as Pertek, Hozat, Çemişgezek and Mazgirt and also some of their villages. The Turkish groups which settled down along the borders through Keban Dam in the south and southwest of Tunceli use this dialect. While the Turkmen

* Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: itosun62@hotmail.com

dialects in the district of Tunceli overlap Elazığ/Harput completely, they have a partial connection with that of Eastern and Southeastern Anatolia in terms of the dialect characteristics. Moreover, most of the characteristics of these dialects determined below have lots of in common with the dialects of Eastern Group and some of these are specific to that region and characterized. While the Turkmen dialects in the region were being examined approximately forty characteristics were defined and these characteristics were supported by the examples collected from these dialects. Although the Turkmen dialects in the district of Tunceli have a unity in terms of these forty characteristics some minor, regional and phonetic differences indicate that this Turkmen dialect has three different dialect sub-groups in itself. When the general characteristics of the dialects in the region are considered together it is observed that mostly the language characteristics of Avşar from Turkish branches are dominant in the region and then that of Salur scarcely. It must also be said that since the settlement of the Oghuz in these territories, through forced migrations and relocations due to various reasons, tribes have intermingled so much that in most cases it is impossible to determine which Oghuz tribe is concentrated in which area. The same difficulty also applies to determining the dialect characteristics of some areas according to tribes.

Key Words: language, dialect group, ethnic structure, borrowed word, middle phone.

1. Tunceli’de Etnik Yapı ve Dil

Doğu Anadolu Bölgesinin batısında yer alan ve 7774 km²’lik bir alana sahip olan Tunceli’nin en eski yerleşim merkezleri Pertek, Hozat, Çemişgezek ve Mazgirt’tir. Bu bölge, tarihte Dersim olarak bilinmektedir¹. Güneyde Elazığ, kuzeyde Erzincan ve doğuda Bingöl ile çevrilmiştir. Çok engebeli ve aşılması zor coğrafi özelliklere sahip olan bu bölge, tarihin ilk çağlarından beri hâkim otoritelerin baskısı altında kalan farklı etnik azınlıkların sığınma yeri haline gelmiştir. Bölgenin geçit vermez dağlar ve akarsularla kuşatılmış olması, tarihin çeşitli dönemlerinde bu yöreye yerleşmiş farklı etnik unsurların bir arada yaşamasında ve kendi dillerini, dinlerini, etnik kimliklerini kaybetmeden bugüne kadar gelmesinde etkili olmuştur.

Yöreye etnik yapı bakımından bakıldığında, Elazığ’a komşu olan güney ve güneybatıda, Keban barajı boyunca uzanan sınır bölgesinde daha çok Türk topluluklarının, bu Türk topluluklarıyla komşu olan iç ve orta kesimlerde, yöre halkının tabiriyle Kurmancların, doğu ve kuzey kesimlerde ise Zazaların (Bunlar kendilerini Kırmanc diye adlandırmaktadır.) yerleştiği görülmektedir. İlin sınırları içinde yerleşmiş bulunan bu üç etnik unsura paralel olarak yörede üç dil konuşulmaktadır. Yöre, konuşulmakta olan diller ve bu dillerin özellikleri bakımından komşu olduğu illerin ağızlarıyla benzerlikler göstermekle birlikte, kendine özgü bazı ağız farklılıkları da taşımaktadır. Yöre ağızlarındaki bu karakteristik farklılıklar hem ilin genelinde ortak anlaşma aracı olarak konuşulan Türkçe, hem bölgenin iki ayrı kesiminde yaygın olarak varlığını devam ettiren Kürtçe² ve Zazaca³ ağızları için geçerlidir.

¹İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı (İdarî, İktisâdi Ve Sosyal Hayat)*, Elazığ 1999, s. 1.

²Ahmet Buran, “Kürtler ve Kürt Dili”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3 Summer 2011, s. 43-57; Vladimir Minorsky, *İslam Ansiklopedisi*, “Kürtler” maddesi, s. 1089-1144; Bazil Nikitin, *Kürtler*, İstanbul 1994, s. 33; Agop Dilaçar, *Dil, Diller ve Dilçilik*, Ankara 1968, s. 118;

Bu yazının kapsamı Tunceli yöresi Türkmen ağızları ve bu ağızların özellikleri ile sınırlı olduğundan, sadece yöredeki Türkmen ağızları değerlendirilmiş, yöre halkının büyük çoğunluğunun ana dilleri olan Kürtçe veya Zazaca ağızlara yer verilmemiştir.

2. Yöre Türkmenleri ve Türkçe

Bilindiği gibi Anadolu XI. yüzyıldan itibaren Oğuz Türklerinin yerleşim alanı olmuştur. Bu bölgeye 24 Oğuz boyundan en az 23'nün geldiği kesindir. Tabii ki Oğuz toplulukları dışında, başka Türk unsurların (Kıpçak, Karluk vb.⁴) da daha seyrek olarak Anadolu'ya geldikleri muhakkaktır. Bunlar zamanla Oğuz etnik yapısı içinde eriyerek Oğuzlaşmış olsalar da, bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında bu unsurlara ait bazı kalıntılara rastlamak mümkündür. Buna rağmen Türkiye Türkçesi standart dili ve ağızlarının dayandığı temel kaynak, temeli XIII. yüzyılda Anadolu'da atılmış olan Oğuzcadır. Bütün Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi Tunceli yöresindeki Türkçe ağızlar da Oğuzcadan beslenmiş, Anadolu Türkçesiyle aynı doğrultuda bir gelişim seyri izleyerek bugüne kadar gelmiştir.

Bölgenin en eski yerleşim merkezleri olan Çemişgezek, Pertek, Hozat ve Mazgirt tarihte Dersim adıyla anılmaktadır. Bugün Türk etnik unsurların varlıklarını sürdürdükleri yerleşimler de bu bölge içindedir. Dersim adının menşei konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan biri, eski çağlarda Tercan'ı da içine alacak şekilde ifade edilen "Derksan" adının Fars kültürünün etkisiyle zamanla Dersim'e dönüştüğüdür. İkinci bir görüş de, Dersim adının Dersimanlı (Desimlü: Dersümlü) aşiret adından geldiği şeklindedir⁵. Ancak İbrahim Yılmazçelik'e göre, Dersim adı Farsça bir tamlama olup (der: kapı, sim: gümüş, Dersim: Gümüşkapı) Gümüşkapı anlamına gelen ve Türklerin XIII. yüzyılda buraya yerleşmelerinden sonra bölgeye verdikleri bir isimdir⁶.

Günümüzde Tunceli halkının büyük bir çoğunluğu iki dillidir. Bunlar Kurmanci veya Dimilki (Zazaca) ile birlikte Türkçeyi de bilirler. Özellikle Pertek ve Çemişgezek merkez ilçeleri ile bu ilçelere bağlı Sağman, Dereli, Ulukale, Çaybağı, Hüngürlü köyleri ve Hozat'a bağlı Altınçevre köyünde oturanlar tek dillidirler ve sadece Türkçe konuşmaktadırlar. Bölgenin Pertek-Pınarlar ve Mazgirt merkezinde Türkmen kökenli, ana dilleri Türkçe olan bazı küçük topluluklar da mevcuttur. Yörede Kurmanci ve Dimilki konuşan topluluklar kendilerine "Kurmanc/Kırmanc" sadece Türkçe konuşanlara ise "Türk" demektedirler. Yörede kesin olarak "Kurmanc" terimi "Alevî", "Türk" terimi de "Sünnî" karşılığında kullanılmaktadır.

3. Tunceli Yöresi Türkmen Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları Arasındaki Yeri

Bir dilin ya da dilin bir lehçesinin sınırları içinde, belli bölgelerde, belli topluluklar tarafından konuşulan, bağlı olduğu dil veya lehçeden ses, yapı, anlam, kimi zaman da sözdizimi bakımından bazı farklılıklar taşıyan konuşma biçimi olarak tanımlanan ağızların oluşumunda coğrafya, eğitim, ekonomi, göçler, tarih ve etnik yapı gibi unsurların rolü vardır⁷. Tunceli yöresinde bugün ana dilleri farklı üç etnik unsur yaşasa da Türkçe bu üç etnik yapı arasında tek, yaygın ve en

Celadet Bedir Xan-Roger Lescot, **Kürtçe Dilbilgisi**, Doz Yay., İstanbul 1997, s. 9; Mehmet Eröz, "Kürt Adı Üzerine", **Türk Kültürü Dergisi**, S. 256, Ağustos 1984, s. 256-257.

³H. W. Bailey, **İslam Ansiklopedisi**, "İran" maddesi "Dil ve Lehçeler" bölümü, s. 1030-1041; Faruk İremet, **Dilimiz Zazaca, Zonê Ma Zazaki**, İremet Yayınları, Stockholm/Sweden 1996, 16 s.; H. Şeliç, **Zaza Gerçeği**, Dijle-Fırat Yay., Münih 1988, s. 5-11.; C. M Jacobson., **Zazaca Okuma Yazma El Kitabı**, Tij Yay., İstanbul 1999, 216 s.

⁴Gürer Gülsevin, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 2: (Ç > Ş Değişmesi)", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/3, Spring 2008, s. 378.

⁵Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, Ankara 1994, s. 82-83.

⁶İbrahim Yılmazçelik, **age**, s. 2.

⁷Faruk Yıldırım , "Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği", **Türk Bilgi**, 2002/4, s. 136-153.

genel anlaşma aracıdır. Ortak anlaşma aracı olarak Anadolu'nun hemen her yöresinde olduğu gibi bu bölgede de standart Türkçeden az çok farklılaşmış bir ağız kullanıldığı görülmektedir. Tunceli ağız diye adlandırılabilen bu ağız bölgesi, Türkiye Türkçesi ağızları arasında, Leyla Karahan'ın yaptığı sınıflandırmaya göre Doğu Grubu içinde yer almaktadır⁸. Neredeyse bölgenin coğrafik sınırları ile paralel olan, Ercilasun'un batı sınırını Artvin-Erzurum-Bingöl-Diyarbakır ve Urfa illerinin batıdaki sınırlarının birleştiği hat olarak belirlediği bu ağız bölgesi⁹, kuzeydoğuda Artvin merkez, Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli ilçelerini içine alır. Sınır çizgisi Rize ve Trabzon'un güneyinden geçer. Rize-Erzurum arasındaki idari sınır, aynı zamanda bu ağız bölgesinin de kuzey sınırınıdır¹⁰. Gümüşhane ve Bayburt'u kuşatan sınır çizgisi, bu ile bağlı Torul ilçesinin kuzeyinden bir kavisle güneye doğru uzanarak Erzincan, Tunceli ve Elazığ'ın batısından, Malatya ve Adıyaman'ın doğusundan geçer. Urfa'nın Birecik ve Halfeti ilçelerini dışarıda bırakarak Suriye'ye ulaşır¹¹.

Bazı lehçe tabakalaşmalarından ve etnik farklılıklardan kaynaklanan küçücük ayrımlar dışında, kendi içinde birleştirici bir görünüm sergileyen Doğu Grubu ağızları, genel özellikleri bakımından, doğu ve güneyde siyasi sınırları aşarak doğuda Azerbaycan Türkçesi, güney ve güneydoğuda Irak Türkmen ağızları ile birleşir. Güneyde Urfa, Doğu grubu ağız bölgesini, Irak Türkmen ağızları ile birleştiren bir geçiş bölgesi durumundadır. Doğuda Tuzluca, Iğdır, Aralık yörelerini içine alan Sürmeli çukurunda, Arpaçay ve kısmen Kars merkezinde yerleşmiş olan Kars Azerilerinin ağızı, Şiraliyev'in tasnifinde Güney Grubu içinde yer alan Erivan-Nahçıvan-Ordubad ağızına; Çıldır, Arpaçay, Susuz, Selim ve Kars Terekemelerinin ağızı da yine aynı tasnifte Batı Grubu içinde gösterilen Kazah, Ayrım-Borçalı ağızına bağlanmaktadır¹².

4. Tunceli Yöresi Türkmen Ağızlarının Ortak Özellikleri

Elazığ'ın kuzeydoğusunda yer alan Tunceli, ağız özellikleri bakımından Elazığ/Harpur ve Erzincan'la tamamen¹³, diğer Doğu ve Güneydoğu Anadolu ağızlarıyla da kısmen örtüşmektedir. Karahan, Doğu grubu ağızlarını dört alt gruba ayırırken Tunceli ağızlarını Kemaliye, İliç (Erzincan), Elazığ merkez, Keban, Baskil, Ağın, Harput (Elazığ) ağızlarıyla birlikte dördüncü gruba almaktadır. Bu ağız grubunda kalınlık-incelik kısmen de düzlük yuvarlaklık uyumsuzluğunun yaygın ve zamir kökenli teklik birinci ve ikinci kişi ekleri ile bildirme eklerinin dar ünlülü olmasını ortak özellikler olarak göstermektedir¹⁴. Aslında Tunceli Türkmen ağızının Doğu Grubu ağızlarıyla ortak olan genel özelliklerini daha ayrıntılı bir değerlendirmeye şu şekilde belirlemek mümkündür:

4.1. Alınma Kelimelerdeki Uzun Ünlülerin Normal Süreli Ünlüye Dönüşmesi

Türkiye Türkçesinde 'ı' dışındaki ünlüler normal uzunluğa sahiptir. Uzun ünlüler sadece alınma kelimelerde bulunmakta ve genellikle (inceltme özelliği dışında) yazıda gösterilmemektedir. Tunceli Türkmen ağızlarında alınma kelimelerdeki bu uzunlukların ısrarla normalleştirildiği görülür. Bu sistemli dönüşüm sırasında kalın ünlülerin incilmesi biçiminde bir değişme de olmaktadır: sahaPli "sâhipli" (XL-22), tükKende "dükkânda" (IV-2), mezele "mezâra" (XLIII-52), sermiye "sermâye" (IV-35)¹⁵.

⁸Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 1.

⁹Ahmet Bican Ercilasun, "Doğu Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması", *TKA*, XXIII / 1-2, Ankara 1985, s. 219-223.

¹⁰Turgut Günay, *Rize İli Ağızları*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., Ankara 1978, s. 26.

¹¹Leyla Karahan, *age*, s. 54.

¹²Ahmet Bican Ercilasun, *agm*, s. 221.

¹³Tuncer Gülensoy-Ahmet Buran, *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1992, s. 17-18.

¹⁴Leyla Karahan, *age*, s. 57, 92.

¹⁵İbrahim Tosun, *Çemişgezek, Pertek ve Hozat Yöresi Ağızları*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1996, s. 51.

Aynı uzunluk kısaltmalarına bütün Doğu Grubu ağızlarında sistemli olarak¹⁶ rastlamak mümkündür: Kars: cahal (42-28), satan (45-53), eses (42-32), ziyede (5-41)¹⁷; Erzurum: ceze (03 015 03-30), nezeret, selemet¹⁸; Elazığ: ezen (74-XI-33), mezer (SYA.-XXX-68), tana (XXIV-8)¹⁹; Van: ädeT < ädet, (36-81) h̄eya < hayā (20-39), iza<ezā (21-1)²⁰; Erzincan: seyzer (3.38-86), cahal (4.22-18), idere (2.43-61)²¹; Bitlis: sahap (3-3), zalım (26-285), eşyeleri (2-66)²²; Bingöl: aşk (XI-D-1), şah (XI-D-7), padişe (III-A-92)²³; Diyarbakır: zalım (III-25), eşref (XLIII-61), tene ~ dane (XXXIV-20)²⁴; Urfa: eses (5-10), zatan (6-1), yanı (1-90)²⁵; Muş: duayı (XX-87), sevda (II-3); padişah (VI-24)²⁶; Gümüşhane, Bayburt: selemete (7-19), süfde (39-106)²⁷; Artvin-Ardanuç: mezerde (VIII-1), ezen, mezer (8-1)²⁸; Ağrı: zāman, çare, zalım²⁹.

4.2. Kalınlık-İncelik Bakımından Ünlü Benzeşmesi

Yöre ağızlarında alınma kelimelerdeki kalın ünlülerin incelmeleri genellikle gerileyici ünlü benzeştirmesi ile ortaya çıkmaktadır. Değişim, daha çok uzun ünlü taşımayan alınma kelimelerde – bazen diş, diş eti, ön damak ünsüzlerinin etkisiyle³⁰ - yaygın olarak görülür. Fakat aslen uzun ünlü olup, önce uzunluğu kaybolmuş, sonra incelmeye uğramış alınma kelimelere de rastlanmaktadır: h̄eñcer “hancer” (XL-51), teğ ip “takip” (XL-242), heğ erete “hakarete” (XL-186), ecele “acele” (XXX-27), tene “tane” (XI-1)³¹.

Gerileyici ünlü benzeştirmesi ile ortaya çıkan bu ünlü incelmeleri Doğu Grubu ağızları ile Azerbaycan Türkçesinin ortak bir özelliğidir: Kars: ecele (1-63), ğ ehveci (5-6), tene (11-9), teze (41-2), esger (87-7)³²; Erzurum: ğ ehve (03 024 04-100), h̄ eber³³; Elazığ: devet (SYA.-136-XIX-10), edet (SYA.-XLIII-18), tene (139-II-10), esger (206-LVIII-24)³⁴; Van: ädet (36-81), h̄ eber (17-59), tene (40-61)³⁵; Erzincan: tene (1.1-45), esger (2.33-10), h̄ eber (3.3-55), teze (6.2-11)³⁶; Bitlis:

¹⁶Leyla Karahan, *age*, s. 2.

¹⁷Ahmet Bican Ercilasun, *Kars İli Ağızları –Ses Bilgisi-*, TDK Yay., Ankara 2002, 67.

¹⁸Efrasıyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları I*, Ankara, 1995, 105, 133-134.

¹⁹Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *Elazığ İli Ağızları*, Elazığ, 2003, 42; Ahmet Buran, *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, Ankara, 1997, 32.

²⁰Engin Gökçür, *Van ve Merkez Köyleri Ağızları* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2006, 9, 12.

²¹Mukim Sağır, *Erzincan İli Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1995, 34-35.

²²Mehmet Emin Gönen, *Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları* (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Diyarbakır, 2003, 16.

²³Paki Küçükler, *Bingöl Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1988, 31; Osman Özer, *Karlıova ve Yöresi Ağızları* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1990, 28.

²⁴Münir Erten, *Diyarbakır Ağzı*, TDK Yay., Ankara, 1994, 20, 21.

²⁵Sadettin Özçelik, *Urfa Merkez Ağzı*, Ankara, 1997, 21.

²⁶Şeyda Özmen, *Muş Merkez Ağzı*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007, 29.

²⁷Turgut Acar, *Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları* (Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1982, 42-43.

²⁸İbrahim Ethem Özkan, *Ardanuç ve Yöresi Ağızları* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1994, 6.

²⁹Süleyman Efindioğlu, “Ağrı İli Ağızları” *Turkish Studies International Periodical For the Languages and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/5 Spring 2009, 827; Kazım Köktekin, “Doğubayazıt Ağzının Ses Özellikleri”, *A.Ü. Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, S. 33, Erzurum 2007, 6.

³⁰Leyla Karahan, *age*, s. 3.

³¹İbrahim Tosun, *age*, s. 51.

³²Ahmet Bican Ercilasun *age*, s. 66-67.

³³Efrasıyap Gemalmaz, *age*, I. C. 105, 132.

³⁴Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *age*, s. 42; Ahmet Buran, *age*, s. 32.

³⁵Engin Gökçür, *age*, s. 11-12.

³⁶Mukim Sağır, *age*, s. 35-37

Turkish Studies

tene (25-18), esgeri (7-78), ecele (1-249)³⁷; Bingöl: tenè (tane) (IV-B-19), nesip (X-A-130), herem (harem) (II-C-33)³⁸; Diyarbakır: ‘ebdes (XXXII-78), tene (XXXIV-20), ħ eber (V-34)³⁹; Urfa: ħ elep (26-15), ħ elil (3-290), ħ ebere (21-10)⁴⁰; Gümüşhane: ecele (2-38), ħ eberim (31-17), dene (9-13)⁴¹; Bayburt: vesiyet, ħ eber (I-53)⁴²; Ağrı: ħ eber, ğ ehveciye, ğ ezete⁴³.

4.3. Çeşitli Nedenlerle Ara Ünlülerin Ortaya Çıkması

Bilindiği gibi gerileyici benzeştirme yoluyla oluşan ünlü incelemeleri, yöre ağızları için karakteristiktir. Bunlar yerli Türkmen ağızları ve iki dilli yöre ağızlarında çoğunlukla ince ünlülerin yarı kalınlaşması ile oluşurlar. Ara ünlülerin meydana gelmesinde ünsüzlerin inceltici ve kalınlaştırıcı etkileri olmakla birlikte, bölgedeki genel eğilimler ve konuşulan ikinci dillerin de rolü vardır: nencá (II-93), áyah (III-15), bizim (I-1), êtmişim (IV-134), senin (I-12), nedür (II-108), dóni (XXIV-137), óküz (XXI-12), êle (I-47), bêle (II-2), ête (IV-47), hadè (I-25), gèT-, yè-, bêş (I-7), êyidi (VII-19), vèrdiler (I-2), ğapiyi (I-54), buçığ (II-195)⁴⁴.

4.4. Ek Ünlülerinde Meydana Gelen Kalınlaşmalar

Yörede ince sıradan ünlülü sözcüklere kalın ünlü ile gelen ve kalınlık-incelik uyumunu bozan başlıca ekler görülen geçmiş zaman birinci çokluk şahıs ve –duk sıfat-fiil eki, gelecek zaman eki, fiil çekimlerinin birinci çokluk şahıs eki, ilgi hâli eki, -mak / -mağ mastar eki, –dır / -dur ettirgen çatı eki, -lĥ / -luğ isimden isim yapma eki ve birinci çokluk şahıs ekidir. Kalınlaşma daha çok dar ünlülü eklerde⁴⁵ görülmektedir: êtdôĝi, bildôĝi, bilecağ sın “bileceksin” (XI-4), gidecağ ız “gideceğiz” (XIII-33), k urtulmuşĥ, senin “senin” (VIII-5), serçenin “serçenin (XL-3), körPinin “köprünün” (XV-19), gidenin “gidenin” (XVI-6), isdemağ a (V-4), pişmağ a (VIII-2), götir- (XLIII-42) şışlĥ (XII-48), misafırlĥ a (XII-8), pilavluğ u (XVII-6), iKrarluğ (XXIV-202), zırtluğ (XXIV-237), esKerlĥ, elèrız “eleriz” (XVII-14), isTèrĥ “isteriz” (XII-48), eşèrĥ “eşeriz” (VI-6), yèmezduğ “yemezduk” (II-53)⁴⁶.

4.5. Kök ve Ek Ünlülerinde Meydana Gelen İncelemeler

Tunceli Türkmen ağızlarında özellikle bazı ekler ünlü uyumlarına karşı koyarak ince sıradan ünlülerle kullanılırlar. “-di, -miş, +i, +li, +ci vb.”. Karahan’ın Kuzeydoğu Grubu ağızlarının ayrıncı özelliği olarak belirlediği ünlü incelemeleri⁴⁷ bu yörede de bütün ünlüleri kapsamakta ve özellikle kök ünlülerinde çok yaygın, karakteristik bir nitelik kazanmaktadır: k evağ Ta “kavakta” (XIX-21,22), k erpuz “karpuz” (XXVI-13), k ertal “kartal” (XLII-13), k are “kara” (II-69), vardi “vardı” (I-2), sordiler “sordular” (XV-3), yağ ardi “yakardı” (XII-58), anlamışler “anlamışlar” (I-33), olmuş “olmuş” (XIV-53), k omiş “koymuş” (Xv-72), tağ miş “takmış” (XXXIV-27), almış “almış” (XXXIV-67), sorem “sorayım”, çalduzi “çuvaldızı” (IX-5), k mĥ mi “kırkını” (IX-12), oni “onu” (XVII-36), ayrani “ayranı” (XV-56), oğ li “oğlu” (I-12), k ızı “kızı” (I-13), anasi “anası” (I-14), datli (md), sahapli (md), diyarbakırlı “Diyarbakırlı”, yapardi “yapardı” (XIII-78), zamanidi

³⁷Mehmet Emin Gönen, *age*, s. 15.

³⁸Paki Küçükler, *age*, s. 36; Osman Özer, *age*, s. 35-36.

³⁹Münir Erten, *age*, s. 20.

⁴⁰Sadettin Özçelik, *age*, s. 20.

⁴¹Turgut Acar, *age*, s. 42-43.

⁴²İbrahim Ethem Özkan, *age*, s. 6.

⁴³Muhacir Çiftçi, *Ağrı (Merkez) ve Yöresi Ağızı (Aşağı Satıcılar Köyü)*, Fırat Üniversitesi Lisans Tezi, Elazığ 1986, 3; İbrahim Bayram, *Ağrı Eleşkirt İlçesi Merkez Ağızı*, Atatürk Üniv. Lisans Tezi, Erzurum 1976, 71; Süleyman Efendioğlu, *agm.*, s. 827.

⁴⁴İbrahim Tosun, *age*, s. 31-35.

⁴⁵Leyla Karahan, *age*, s. 9.

⁴⁶İbrahim Tosun, *age*, s. 54, 56, 61, 68.

⁴⁷Leyla Karahan, *age*, s. 11.

“zamanıydı” (XV-2), olsaydı “olsaydı” (XII-55), parsacı (XLIII-49), aracı (X-10), torci (XLII-113), yolci (II-67), berbuçi (dügüncü) (XLIII-22), bağ ci (XL-267)⁴⁸.

Soru eki bölgemiz ağızlarında genellikle düz-dar-ince ünlü ile kullanılmaktadır: *yoh mē?* “yok mu?” (XXIV-7), *var mē?* “var mı?” (III-12), *almazlar mi?* “almazlar mı?” (IV-68), *oldu mi?* “oldu mu?” (XXIII-5)⁴⁹.

Şimdiki zaman ekinin sürekli ince ünlülü biçimleri kullanılmaktadır: *ğ ali* “kalıyor” (I-14), *uriylerdi* “vuruyorlardı” (II-235), *dutiyē* “tutuyor” (IV-41,42), *olēr* “oluyor” (VII-1), *aliyē* “alıyor” (IV-42)⁵⁰.

Yörenin Türkmen ağızlarında kalın ve ince ünlülü bütün sözcüklerde yönelme, bulunma ve ayrılma durum ekleri ince ünlülü olarak kullanılır: *oreye* (XII-58), *ķ apusine* (XLIII-43), *çocığ e* (XLIII-66), *ortaye* (XXV-20), *one* (XXV-19), *başımize* (XXVII-44), *savcide* (I-50), *sude* (XLIII-40), *orde* (XXV-17), *ğ ışTe* (XXIV-140), *burde* (XXIV-146), *çarşude* (XXVI-2)⁵¹.

4.6. Kelime Sonundaki “ı, u, ü” Ünlülerinin “i” Ünlüsü ile Karşılanması

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde sürekli düz-dar ünlü taşıyan bazı eklerin (teklik üçüncü kişi, yükleme hâli, soru eki, görülen geçmiş zaman teklik üçüncü şahıs eki) ünlüleri⁵² ile kelime sonundaki bütün dar ünlüler i’ye dönüşür: *ķ arşı* “karşı (XVI-1), *ağ i*, *yazi*, *oğ li* “oğlu” (XLIII-68), *torci* “torcu” (XLII-113), *yolci* “yolcu” (II-67), *ayri* (XVII-16), *vardi* (I-1), *dışari* (XXIV-161), *anasi* (I-14)⁵³.

Bu özellik bütün Doğu Grubu ağızlarında görülen karakteristik bir niteliğe sahiptir: Kars: *ğ uyi* (11-11), *ğ ari* (12-24), *ğ omşi* (34-18), *üçi* (11-15), *ğ uşi* (11-47)⁵⁴; Erzurum: *ayri*, *ķ uzi*, *onbaşı*, *ordi*⁵⁵; Elazığ: *baci* (219-LXIII-2), *haci* (227-LXV-3), *yolci* (185-L-20)⁵⁶; Erzincan: *uğ ari* (4.12-24), *gözi* (1.1-37), *çarşusi* (2.13-54)⁵⁷; Bitlis: *oğ i* (1-108), *sali* (7-81), *gözi* (1-222), *boyi* (13-87)⁵⁸; Bingöl: *ķ ari* (II-C-23), *baci* (I-158), *ķ omşi* (IV-B-42), *doğ ri* (II-C-11)⁵⁹; Diyarbakır: *bori* (XXXIV-V), *oğ i* (XXXVIII-2), *ķ ari* (XXIV-92)⁶⁰; Urfa: *sori* (1-60), *yapti* (4-30)⁶¹; Gümüşhane: *doğ ri* (2-24)⁶²; Van: *balmumi* (7-5), *gönli* (35-48), *çoğ i* (6-1)⁶³; Artvin-Ardanuç: *bori* (VII-5), *süri* (II-27), *doli* (II-22)⁶⁴; Ağrı: *saçı*, *ķ izi*, *ğ api*, *ğ ari*⁶⁵.

⁴⁸İbrahim Tosun, *age*, s. 52-58.

⁴⁹İbrahim Tosun, *age*, s. 62, 67.

⁵⁰İbrahim Tosun, *age*, s. 53.

⁵¹İbrahim Tosun, *age*, s. 60, 73.

⁵²Leyla Karahan, *age*, s. 12.

⁵³İbrahim Tosun, *age*, s. 52, 66, 69, 74-75.

⁵⁴Ahmet Bican Ercilasun, *age*, s. 74, 80.

⁵⁵Efrasiyap Gemalmaz, *age*, III. C., s. 33, 149, 248.

⁵⁶Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *age*, s. 42-51.

⁵⁷Mukim Sağır, *age*, s. 39, 42, 139.

⁵⁸Mehmet Emin Gönen, *age*, s. 310, 18-19, 24.

⁵⁹Paki Küçük, *age*, s. 53; Osman Özer, *age*, s. 45.

⁶⁰Münir Erten, *age*, s. 21.

⁶¹Sadettin Özçelik, *age*, s. 24.

⁶²Turgut Acar, *age*, s. 46.

⁶³Engin Gökçur, *age*, s. 23.

⁶⁴İbrahim Ethem Özkan, *age*, s. 7.

⁶⁵Erdoğan Turhan, *Patnos Ağzı*, DTCE, Lisans Tezi, Ankara 1958-1959. 23; Muhacir Çiftçi, *age*, s. 4; Kazım Köktekin, *agm*, s. 5; Süleyman Efendioğlu, *agm*, s. 828.

4.7. Ödünç Kelimelerde Meydana Gelen Ünlü İncelmeleri

Tunceli yöresinde yaygın olan bu özellik Doğu Grubu ağızları ile Azerbaycan Türkçesini, kısmen de Kuzeydoğu Grubu ağızlarını kapsamaktadır⁶⁶. Büyük oranda “h, l, s, z, t, ayın, l” ünsüzleri bu incelemeye neden olmakta ve kalın sıradan ünlülü kelimeler ince sıradan ünlülere dönüşmekte, kalınlık- incelik uyumu korunmaktadır: ħ erli (II-205, merç li (I-126), tene (I-2), telebe (I-3), enteri (XXVIII-107), ħ eç ereT (XL-186), k eyri (XXVII-2), ħ esTe (XXI-1), sehenlere (XVII-66), meremeT “merhamet”, (IV-156), seħ Tekerlik “sahtekârlık” (XXIV-82)⁶⁷.

4.8. Kelime Köklerinde ve Ek Ünlülerinde Meydana Gelen Yuvarlaklaşmalar

Yörede Türkmen ağızlarındaki ünlü yuvarlaklaşmaları genellikle dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi ve ünlü benzeştirmeleri yoluyla meydana gelmekle birlikte, bazı yuvarlaklaşmalarda Kıpçakçanın izleri görülmektedir⁶⁸. Bazı eklerin sürekli yuvarlak ünlü ile kullanılması ise Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımların bir devamıdır: içinde “içinde” (XX-77), artuħ “artık” (IV-177), sanduħ “sandık” (II-133), gendü “kendi” (IV-175), k aşuħ “kaşık” (XDX-75), aħ urda “ahırda” (XV-27), arduħ “ardıç” (III-15), aldıuħ “aldık” (XXIII-4), çıħ Tuħ “çıktık” (XXIV-21), girdüK “girdik” (XXIV-21), gelür “gelir” (XX-48), yakıħ ur “yakışır” (XXVI-103), alurum “alırım” (XXVII-55), asacauħ (XVII-24), gideceüK (II-114), çekicöyüK (XL-186) abdinun “Abdi’nin” (XXIII-6), nişenün “nişastanın” (XVII-86), giderüK “gideriz” (XIII-34), alacaħ sun “alacaksın” (IV-40), yaparuħ “yaparız” (XVIII-16), yemezduħ “yemezdik (II-53), yemez idik” (II-53), geħ TükTen “geçtikten” (XX-31), geldüħü “geldiği” (XX-3), kestüKleri “kestikleri” (V-24), gezdüħü “gezdirdiği” (II-231), getürüp (XXIII-4), dolanduri (XXVIII-7), k açurmayalar “kaçırmayalar” (V-18), şaşurmuşım “şaşırmışım” (IV-142), saruħ lu “sarıklı” (XXIV-259), delüKTen “delikten” (XLII-30), yayuħ “yayık” (I-150), pilavluħ u “pilavlığı” (XVII-16), iKrarluħ “ıkrarlık” (XXIV-202), zırtluħ “zırtlık, asabilik” (XXIV-237)⁶⁹.

4.9. Alınma Sözcüklerde İncelmeler Sonucunda Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması

Aslında kalınlık-incelik uyumuna uygun olan alınma sözcükler, özellikle inceltici ünsüzlerin etkisiyle bazı ünlülerini incelterek bu uyumun dışına çıkarlar. Tunceli Türkmen ağızlarında böyle sözcükler oldukça fazladır ve bu durum bazı Türkçe kelimeleri de içine alarak kalınlık-incelik uyumunu oldukça sarsmaktadır: k evaħ Ta “kavakta” (XIX-21,22), k erpuz “karpuz” (XXVI-13), k ertal “kartal” (XLII-13), k are “kara” (II-69), , zerar (IV-151), zaman (185), k arşı, esirler (XXIX-10), meħ luP (XXVI-32), k eytandan (XV-49)⁷⁰.

4.10. Ünlü-Ünsüz Uyumsuzluğu

Tunceli yöresi Türkmen ağızlarında ince ünlülerle birlikte art damak ünsüzlerinin kullanımı yaygındır. Alınma sözcüklerde, art ünsüzün yanındaki kalın ünlünün incilmesi ile oluşan bu durum ünlü-ünsüz uyumsuzluğuna neden olmaktadır: ħ erli, ħ eber, k ertal (XLII-13), k erpuz (XXVI-13), k evaħ (XIX-21), ħ aħ eTen (hakikaten) (XXXII-15), ħ eç ereT (hakaret) (XL-202)⁷¹.

Karahan ve Ercilasun, aynı uyumsuzlukların Karayim Türkçesi ve Ermeni Kıpçakçasında da bulunduğunu söyleyerek, bu uyumsuzlukları Kıpçak Türkçesinin kalıntıları olarak görmektedirler⁷².

⁶⁶Leyla Karahan, *age*, s. 15.

⁶⁷İbrahim Tosun, *age*, s. 51, 72-73.

⁶⁸Leyla Karahan, *age*, s. 17.

⁶⁹İbrahim Tosun, *age*, s. 63-69.

⁷⁰İbrahim Tosun, *age*, s. 52.

⁷¹İbrahim Tosun, *age*, s. 97.

⁷²Leyla Karahan, *age*, s. 18; Ahmet Bican Ercilasun, *age*, s. 105-106.

4.11. k (kalın) > ğ / k̄ / K / K Değişmesi

k > ğ / k̄ / K / K değişimleri yöre ağızında en yaygın biçimde sözcük başında, daha seyrek olarak sözcük içinde ve sonunda görülebilmektedir. Sözcük içinde ve sonunda değişimin yönü farklı iki eğilim gösterse de k > ğ doğrultusunda yaygınlık kazanmaktadır: ğ arağ ol (XXIV-143), ğ oñ u (IV-121), ğ onuşa (IV-113), ğ ardaş (II-121), ğ aş (kaç)(IV-124), k aşmañ (II-101), dođk uz (I-12), muak k̄ (XIII-35), yufKa (XIII-36), k arşı (XVI-1. mani), k erpuz (XXVI-13), k aruş (XXX-52), k arğa (XXXV-6), k ala (kale) (XLI-7. mani), k ıñ (VI-10)⁷³.

4.12. Arka ve Orta Damak Geniz Ünsüzü “ñ”nin Başka Bir Ünsüze Değişmesi veya Kaybolması

Bütün Doğu Grubu ve Tunceli Türkmen ağızlarında çoğunlukla dış ünsüzü “n” ile karşılanan “ñ”, bazen ayrılarak ng / nğ çift ünsüzünün ses değerinde olmuş, bazen de bunlardan biri yönünde gelişerek “n, g, ğ, h, v, y” ünsüzlerinden birine dönüşmüş veya daha ileri bir safhada eriyerek kaybolmuştur⁷⁴: evızın (IX-9), körPinın (XV-19), gidenın (XVI-6. mani), öğüne (I-53), góvul (XL-78), puñ ar (pınar / pınar) (V-10), analañ zi (I-38), bacilerzi (I-38)⁷⁵.

Tunceli yöresinde hiç kullanılmayan “ñ” ünsüzü, Batı Grubu ağızlarının bir kısmında n > ñ, g > ñ değişmelerine yol açacak derecede benimsenmiştir. Bu değişim bölgenin genel eğiliminden kaynaklanan bir analogi olayıdır: yoñusa (Afyon); dünña, yinıt, eñer, inşan, unraşmayın (Ankara); deniştim (Bilecik); yünşek (İçel); dönüşme (Kayseri); öñsüz, dunña (Nevşehir)⁷⁶.

4.13. Öndamak Ünsüzü “g”nin İki Ünlü Arasında ve Kelime İçinde Korunması

Yöremiz ağızlarında “g” ünsüzü sızıcılaşmaz, Eski Anadolu Türkçesindeki gibi⁷⁷ patlayıcı bir ünsüz olarak korunur: igirmi (yirmi) ((XXXI-119), ügey (I-19), gögerçin, döğiş, söğdi⁷⁸; güzelliği, dileği, düğün, yüregim, geldiğinden⁷⁹.

Bu özellik bütün Doğu Grubu ağızlarında görülür ve bu ağız grubunu diğer Türkiye Türkçesi ağızlarından ayırır: Erzurum: degil, düğün, ciger, eger⁸⁰; Kars: düğün (1-74), degil (5-15), güvegi (11-97)⁸¹; Elazığ: tüfegi (215-LXII-13), düğünlerde (215-LXII-2), degil (40-II-17), digeri (105-XVI-4)⁸²; Bitlis: döger (III-14), degenek, egiri⁸³; Van: igid (33-27), egil- (31-231), cigeri (1-251), egir- (44-4)⁸⁴; Erzincan: göğü (2.6-8), sögit (2.28-24), igid (2.45-101), göge (6.11-145)⁸⁵; Muş: inegimi “ineğimi” (I-66), döşegine “döşegine” (IX-5);⁸⁶ Bingöl-Karlıova: düğine (II-B-21), gögis (X-A-79), degenegi (II-A-25)⁸⁷; Diyarbakır: digeri (IV-90), eger (II-72), küregini (III-167)⁸⁸;

⁷³İbrahim Tosun, *age*, s. 94, 103.

⁷⁴Leyla Karahan, *age*, s. 25'te ñ > g > ğ > v / v değişmesinin bir Kıpçak Türkçesi özelliği olduğunu belirtmektedir.

⁷⁵İbrahim Tosun, *age*, s. 105-108.

⁷⁶Leyla Karahan, *age*, s. 20.

⁷⁷Leyla Karahan, *age*, s. 28.

⁷⁸İbrahim Tosun, *age*, s. 107.

⁷⁹Leyla Karahan, *age*, s. 29.

⁸⁰Selahattin Olcay, *Erzurum Ağızı*, TDK Yay., Ankara 1995, s. 32; Efrasiyap Gemalmaz, *age*, I. C., 187.

⁸¹Ahmet Bican Ercilasun, *age*, s. 117.

⁸²Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *age*, s. 86-87.

⁸³Hamza Zulfikar, “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri”, *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara, 1978, s. 307, 311-317.

⁸⁴Engin Gökçur, *age*, s. 58-59.

⁸⁵Mukim Sağır, *age*, s. 98.

⁸⁶Şeyda Özmen, *age*, s. 53.

⁸⁷Osman Özer, *age*, s. 66.

⁸⁸Münir Erten, *age*, s. 15.

Urfa: begenmişem (3-200), yegenímín (10-5), geldígine (2-5)⁸⁹; Gümüşhane: diger (22-3), egildim (13-79)⁹⁰; Artvin-Ardanuç: sandugi (III-31), degil, began⁹¹; Ağrı: degül, dügünü, bildigimi⁹².

4.14. Belirli Bazı Kelimelerde Ön ve İç Ses “y” Ünsüzünün Düşmesi

Bu ünsüz akıcı ve yarı ünlü bir ses olduğundan kolayca eriyip düşmektedir⁹³. Tunceli Türkmen ağızlarında “y” düşmesi düzenli olarak ilk hecesinde dar ünlü bulunan sözcüklerin başında bazen de iç seste görülür: ilan (I-125), igid (II-165), ĩ adiler (XXIV-47), illerdir (XXXI-152), üreK (I-173), uti (XXXVIII-40), ufKa (VI-8), üKliyem (III-14), üz (IV-109), üzüK (XXVI-37), üce (XLI-3.mani), sülëman (XXIV-81), eKleneceK (ayıklanacak) (XVII-8), bële (I-2), şeële (I-38), ëlese (IV-82)⁹⁴.

Kelime başında y düşmesi Azerbaycan Türkçesinin bir özelliği olarak bütün Doğu Grubu ağızlarında görülmektedir: Erzurum: ilan, üzüy, üsgey, ildiz⁹⁵; Kars: üz (1-88), ilan (11-50), üzüy (56-31), uĥ arı (96-4)⁹⁶; Elazığ: üzük (224-LXIV-29), igidim (XLVII-49), ilân (204-LVII-2), üsKek (219-LXIII-24)⁹⁷; Van: ilân (41-114), ürek (51-133), iyib < yiyip (33-80)⁹⁸; Erzincan: çĥ arı, üzük, üsgek⁹⁹; Bitlis: üzüge (14-12), igitler (26-81), ilan (1-348)¹⁰⁰; Muş: mlan “yılan”(I-75), mgidin “yiğidin” (II-6), ũ zügünü “yüzügünü” (I-35)¹⁰¹; Bingöl: ıldız (V-56), üzük (IX-B-7), ilân (VII-A-6), üregim (X-B-20)¹⁰²; Diyarbakır: ilan (XIII-13), üregim (LXII-2), üzügünü (XXIX-4)¹⁰³; Urfa: üzük (21-170), üregim (6-85), ilan (8-30)¹⁰⁴; Gümüşhane: üregi (52-30), uharı (10-36), üziyeler (8-3)¹⁰⁵; Artvin-Ardanuç: üzgeç¹⁰⁶; Ağrı: igit, ilan, ürek, üsgel-¹⁰⁷.

4.15. Patlayıcı Ünsüzlerin İkizleşmesi

Tekin, Türkçedeki ünsüz ikizleşmesini veya ünsüz uzamasını, birincil uzun ünlüleri tespit etmede kullanılabilir bir ölçü olarak görür (Tekin, 148). Doğu Grubu ağızlarının bir özelliği olan ikizleşme¹⁰⁸ Tunceli ağızlarında da karakteristik bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle “k, d, t, b, p” ünsüzlerinde ve “iki, yedi, sekiz, dokuz, otuz” gibi sayı isimlerinde sistemli olarak görülür: dokk uz, (I-12) külle (II-136), lelle (lala) (XLII-90), yeddi (I-25,26), aşşāğ ı (III-25), zoPPa (XIX-37), hePPısi (XXIII-2), cilleT (XXIV-192)¹⁰⁹.

İkizleşme bütün Doğu Grubu ağızlarında yaygındır, Anadolu’nun batısına doğru gidildikçe seyrekleşerek kaybolmaktadır: Erzurum: sağğ al, şakk ilda-, dokk uz, yeddi, tobbuĥ ,

⁸⁹Sadettin Özçelik, *age*, s. 50.

⁹⁰Turgut Acar, *age*, s. 72.

⁹¹İbrahim Ethem Özkan, *age*, s. 15- 16.

⁹²Muhacir Çiftçi, *age*, s. 11; Erdoğan Turhan, *age*, s. 25.

⁹³Leyla Karahan, *age*, s. 31.

⁹⁴İbrahim Tosun, *age*, s. 110-111.

⁹⁵Mukim Sağır, *age*, s. 98.

⁹⁶Ahmet Bican Ercilasun, *age*, s. 135.

⁹⁷Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *age*, s. 104; Ahmet Buran, *age*, s. 56.

⁹⁸Engin Gökçur, *age*, s. 70.

⁹⁹Mukim Sağır, *age*, s. 104.

¹⁰⁰Mehmet Emin Gönen, *age*, s. 64.

¹⁰¹Şeyda Özmen, *age*, s. 50.

¹⁰²Paki Küçük, *age*, s. 73; Osman Özer, *age*, s. 68.

¹⁰³Münir Erten, *age*, s. 18.

¹⁰⁴Sadettin Özçelik, *age*, s. 61-62.

¹⁰⁵Turgut Acar, *age*, s. 84.

¹⁰⁶İbrahim Ethem Özkan, *age*, s. 23.

¹⁰⁷Şüleyman Efendioğlu, *agm*, s. 829.

¹⁰⁸Leyla Karahan, *age*, s. 32.

¹⁰⁹İbrahim Tosun, *age*, s. 109.

hille¹¹⁰; Kars: sağg al (1-68), hobbanıf (53-21), şağğ ıladı (56-7)¹¹¹; Elazığ: güççük (88-XIII-30), ikki (185-L-26), ygddi (185-L-15), dođđ uz (136-XIX-17)¹¹²; Bitlis: ikki (I-2), sabbah (26-201), seggiz (7-135), dođđ uz (7-159), zobbaladi (19-3)¹¹³; Van: eşşeK (41-2, 17-201), göÇÇeK (51-62), hePPisi (48-54), illaş (37-3)¹¹⁴; Erzincan: ikki (2.11-10), sekiz (1.1-36), ottuz¹¹⁵; Bingöl: seggiz (II-A-165), yeddi (IV-A-49), ottuz¹¹⁶; Diyarbakır: ikki (XIX-20), sabbah (XXI-49)¹¹⁷; Urfa: sebbah (6-110), yeddi (6-65), dođđ uz (2-55), ottuz (6-95)¹¹⁸; Gümüşhane: küççük (50-29), yeddi (64-11), sekkiz (7-36), eşşek (3-31)¹¹⁹; Artvin-Ardanuç: aşşag ı (VII-35), eşşek (VIII-23), yeddi, sekkiz¹²⁰; Ağrı: yeddi, sekkiz, dođđ uz, ottuz, eşşeg¹²¹.

4.16. Alınma Sözcüklerdeki İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

Diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında da örneklerine rastlanan tekleşme bölgemiz ağızlarındaki kadar süreklilik göstermez ve karakteristik değildir: muak ak (XII-35), mağ le (XXXII-5), saraf (sarraf) (IV-19), tüKen (IV-2)¹²².

4.17. Belirli Bazı Ünsüzlerin Kelime İçinde Yer Deđiřtirmesi¹²³ (Göçüşme)

Tunceli ağızlarında kelime içinde genellikle yan yana bazen de birbirinden uzak iki ünsüzün yer değiştirmesi güneyde Irak Türkmen Türkçesini, doğuda Azerbaycan Türkçesini de kapsayan, batıya doğru ise azalarak yayılım gösteren bir özelliktir. Genellikle -gr-, -ğr-, -pr-, -ks-, -kş-, -vr-, -br- ünsüz çiftleri arasında ortaya çıkar: körpü (II-20), torPağ (I-128), yarPağ (VII-18), terPeni (tepreniyor) (II-95), ođđ ağı (uđđ ağıyor) (IV-71), dođđ a- (dođđ a-) (VII-42), ergi (eğri) (XLI-4.bilmece), örgen- (öğren-) (II-125), gürbe (gübren-) (XIII-65), kirbiT (kibrit) (XXIV-40), sö rfa (sofra) (II-54), küvre (kirve) (I-93), melmekeT (I-20), ösKüz (II-77), gösKüne (XII-31), oşKi (okşuyor) (I-211), bağ řa (başa) (IV-59)¹²⁴.

4.18. Kelime İçinde ve Sonunda k / k Ünsüzlerinin h / g / K / ğ Seslerine Dönüşmesi

Tunceli yöresi ağızlarında k/k ünsüzleri kelime içinde ve sonunda çoğunlukla h, daha seyrek olarak da K / g ve ğ'ye dönüşür: daşımağ (I-78), ayağ (XX-5), çağ mağ (XV-21), uđđ u (IV-125), barmadı (III-30), göÇÇüK (XL-8), ineg (II-103), gemüK (III-21), büyüK (XXV-23), eniK (XLII-8), keşKeK (VI-8), şavağ (şavak) (VII-23), ufağ (XVII-15), utanmağ (II-51), orağ (XLI-4.bilmece), ortaç (XL-256)¹²⁵.

¹¹⁰Selahattin Olcay, *age*, s. 33; Efrasiyap Gemalmaz, *age*, I. C., s. 216-218.

¹¹¹Ahmet Bican Ercilasun, *age*, s. 132.

¹¹²Ahmet Buran-şerife Ođđ ağ, *age*, s. 98-99.

¹¹³Hamza Zülfikar, *agm*, s. 314, 316; Mehmet Emin Gönen, *age*, s. 69.

¹¹⁴Engin Gökçur, *age*, s. 74.

¹¹⁵Mukim Sağır, *age*, s. 120-121.

¹¹⁶Paki Küçük, *age*, s. 70; Osman Özer, *age*, s. 67.

¹¹⁷Münir Erten, *age*, s. 19.

¹¹⁸Sadettin Özçelik, *age*, s. 64-65.

¹¹⁹Turgut Acar, *age*, s. 82-83.

¹²⁰İbrahim Ethem Özkan, *age*, s. 25.

¹²¹Süleyman Efendioğlu, *agm*, s. 828, 829.

¹²²İbrahim Tosun, *age*, s. 110.

¹²³Leyla Karahan, *age*, s. 33.

¹²⁴İbrahim Tosun, *age*, s. 114-116.

¹²⁵İbrahim Tosun, *age*, s. 102-106.

4.19. Kelime Başında t- > d- ve p- > b- Ötümlüleşmesinin Ölçünlü Dile Göre Daha İlerde Olması

Oğuz Türkçesinin bir özelliği olan t- > d- ve p- > b- ötümlüleşmeleri bölgemiz ağızlarında daha ileri bir durumdadır: daşmağ (I-78), davşan (XXV-53), dèyze (II-192), daş (III-18), dellal (XIII-33), büşürür (V-25), bazar (XI-2. bilmece), basturma (II-85), barmağ (III-30)¹²⁶.

4.20. Kelime Başında ve İçinde b > m Değişiminin Olması

Akıcılaşma ve nazallaşma diye adlandırılabilir olan bu değişme Azerbaycan yazı dilini Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayıran bir özelliktir. Yöremiz ağızlarında özellikle kelime içinde, daha seyrek olarak bu değişimin örneklerine rastlanmaktadır: mana (bahane) (XL-289), kezıman (kezman) (XVII-30), kimin (gibi) (I-3)¹²⁷.

Kelime başında b > m değişmesi Azerbaycan Türkçesinin bir devamı olarak Kars Azerileri ve Terekemeleri, Muş / Bulanık Terekemeleri ve Van-Küresinli ağızları ile Bitlis merkezde kurallaşmıştır: Kars, Ardahan, Iğdır: mindirdi (49-108), minmeginen (61-53), min milyon (75-2), mara (86-3), kimi (35-129)¹²⁸; Bitlis: men (I-2), menim (III-6), menem (III-27), mar (IV-10), meni (IV-17), man (bana) (1-9), benim (1-3), mahna (4-183), kimin (1-105), mini (2-198)¹²⁹; Van: moncòh (19-62), muni (45-12), mindi (45-12), muna (3-21), min (bin) (38-15)¹³⁰; Muş: men “ben” (XLIV-6), mana “bana” (XVII-61)¹³¹; Ağrı: men¹³².

4.21. ç > ş Değişmesi

Gülsevin, Türkiye Türkçesi ağızlarında kapalı hecenin son sesi konumunda iken yaygın olarak görülen ç > ş değişmesini, bazı ağız çalışmalarında Kıpçakça bir özellik olarak değerlendirenlere karşı çıkmakta ve Kıpçakçanın sadece bir kolunda (Kazak, Karakalpak, Nogay) ve her durumda (başta, iki ünlü arasında, kapalı hece sonunda) görülen ç > ş değişmesiyle ilgili olmadığını belirtmektedir¹³³. Oğuzca bir özellik olan ç > ş değişmesi Tunceli Türkmen ağızlarında da sistemli olarak özellikle kelime ve kapalı hece sonlarında görülür: hêş (I-16), işmiş (I-39), işKi (XVIII-7), arduş III-15), üş (üç) (I-86), genş (V-17), k ılış (XXVI-34), aē aşlara (XLI-1. mani)¹³⁴.

Bütün Türkiye Türkçesi ağızlarında örneklerine rastlanan ç > ş değişmesi Doğu Grubu ağızlarında daha sık ve kurallıdır: Erzurum: ğ aş, aē aş, hgş, üş, işgi¹³⁵; Kars: heş (1-31), geşdi (5-20), üş (9-15), genşler (46-31), ğ ılış (56-54)¹³⁶; Elazığ: geştükTen (39-I-3), işdin (41-II-6), aē eş (227-LXV-24), ğ aş (VIII-1), heş (226-LXIVa-12)¹³⁷; Bitlis: aēaş (IV-13), ilaş (1-258), hgş (1-51), işgi (26-90)¹³⁸; Van: üş (34-75), hêşbi (hiçbir) (20-100), geşdiler (1-220)¹³⁹; Erzincan: geşdi (1.1-39), ğ ılış (1.3-12), genş (2.43-7), hgş (1.11-13)¹⁴⁰; Bingöl: k ılış (IV-B-48), k aştım (I-74), üş (VII-

¹²⁶İbrahim Tosun, *age*, s. 103.

¹²⁷İbrahim Tosun, *age*, s. 106.

¹²⁸Ahmet Bican Ercilasun, *age*, s. 116.

¹²⁹Hamza Zulfikar, *agm*, s. 311-313; Mehmet Emin Gönen, *age*, s. 46.

¹³⁰Engin Gökçur, *age*, s. 60.

¹³¹Şeyda Özmen, *age*, s. 53.

¹³²Süleyman Efendioğlu, *agm*, s. 833.

¹³³Gürer Gülsevin, *agm*, s. 387.

¹³⁴İbrahim Tosun, *age*, s. 1-6.

¹³⁵Selahattin Olcay, *age*, s. 32; Efrasiyap Gemalmaz, *age*, I. C., 182.

¹³⁶Ahmet Bican Ercilasun, *age*, s. 113.

¹³⁷Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *age*, s. 85; Ahmet Buran, *age*, s. 53.

¹³⁸Hamza Zulfikar, *agm*, s. 311-313; Mehmet Emin Gönen, *age*, s. 48.

¹³⁹Engin Gökçur, *age*, s. 56.

¹⁴⁰Mukim Sağır, *age*, s. 93, 95.

2)¹⁴¹; Diyarbakır: gēsti (XXXIII-36), hēş (VIII-75), üşden (139)¹⁴²; Gümüşhane: gēşmesi (61-26), heş (28-15), arduş (51-9), piriş (35-49)¹⁴³; Artvin: güleş (güleç)¹⁴⁴; Ağrı: hēşbişe¹⁴⁵.

4.22. 1. ve 2. Teklik Şahıs Zamirlerinin Yönelme Hali Çekimindeki Değişmeler

Yöre ağızlarında yönelme halindeki bu şahıs zamirleri yaygın olarak baan, saan ve bene, sene biçiminde, iki şekilde karşımıza çıkarlar. Bu zamirlerin iç seslerindeki değişmeler, yörede sıkça karşılaşılan $\eta > \check{g}$, $\eta > h$, $\eta > \emptyset$ değişmeleriyle ilgili gibidir¹⁴⁶.

“bene, sene” (bazen one) biçimleri yaygınlık bakımından ikinci sırada gelir. Bazen aynı yörede her iki biçimle de karşılaşılmaktadır. Yazı dilinde ben ve sen zamirleri yönelme durumu ekini alırken ünlü kalınlaşması yoluyla bana, sana biçimine dönüşürken bu yörede bene, sene biçiminde kullanılarak, bir ölçüde asıllarına bağlı kalırlar: bene (XLIII-19), sene (XLIII-26, XIII-1), baÑan (bana) (XX-51), saÑan (sana) (XXIV-195), one (XXV-19)¹⁴⁷.

4.23. Öyle, Böyle, Şöyle Kelimelerindeki Ses Değişmeleri

Karahan’a göre ‘öyle’ kelimesi 11. yüzyılda, ‘böyle’ kelimesi ise daha sonraki dönem metinlerinde èyle ve bëyle şeklinde kullanılmıştır¹⁴⁸. Tunceli Türkmen ağızlarında y sesinin düşmeye eğilimli olması nedeniyle bu kelimeler èle, bële şekline dönüşmüşlerdir: bële (I-2), şeile (I-38), èlese (IV-82), èle (I-47), bële (II-2)¹⁴⁹.

Diğer Doğu Grubu ağızlarında da aynı kullanım söz konusudur: Erzurum: bële;¹⁵⁰ Kars: èle, bële (1-69), èlese (11-23)¹⁵¹; Elazığ: gla, bÐle (40-II-45), şeile (70-X-2)¹⁵²; Bitlis: bële (I-1), èlese (III-17)¹⁵³; Van: èle (öyle) (1-22), bële < böyle (1-24), şeile- (17-160)¹⁵⁴; Erzincan: şeile (1.1-56), èle;¹⁵⁵ Muş: bële “böyle” (XLV-10)¹⁵⁶; Bingöl: bëla (VII-A-2)¹⁵⁷; Diyarbakır: bële (VIII-79)¹⁵⁸; Urfa: bëlese (20-20), şeile (20-20), bële¹⁵⁹; Gümüşhane: bële (34-24), èle (11-47)¹⁶⁰; Artvin-Ardanuç: ela (II-20), bela (III-5)¹⁶¹; Ağrı: èle, bële¹⁶².

4.24. Zamir Kökenli 2. Çokluk Şahıs Ekinin Yapısı

siz > -sin-iz > -sijiz > -siniz biçiminde bir değişimle Batı Türkçesindeki gelişimini tamamlayan bu ek, Tunceli ağızlarında “ñ” sesini düşürerek –sız -suz biçimine dönüşmüştür. Ekin

¹⁴¹Paki Küçükler, *age*, s. 68; Osman Özer, *age*, s. 66.

¹⁴²Münir Erten, *age*, s. 14.

¹⁴³Turgut Acar, *age*, s. 69.

¹⁴⁴İbrahim Ethem Özkan, *age*, s. 19.

¹⁴⁵Kazım Köktekin, *agm*, s. 8; Süleyman Efendioğlu, *agm*, s. 827.

¹⁴⁶Leyla Karahan, *age*, s. 34.

¹⁴⁷İbrahim Tosun, *age*, s. 60, 125, 132; Leyla Karahan, *age*, s. 35’te bu özelliğin Doğu Grubu ağızlarına özgü olduğunu belirterek sahan, bahan, saan, baan, behen, seen, man, san, bene, sene örneklerini verir.

¹⁴⁸Leyla Karahan, *age*, s. 36.

¹⁴⁹İbrahim Tosun, *age*, s. 111.

¹⁵⁰Efrasiyap Gemalmaz, *age*, I. C., s. 198, 200.

¹⁵¹Ahmet Bican Ercilasun, *age*, s. 92, 135.

¹⁵²Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *age*, s. 26-27, 104-105.

¹⁵³Hamza Zülfikar, *agm*, s. 311-317; Mehmet Emin Gönen, *age*, s. 66.

¹⁵⁴Engin Gökçur, *age*, s. 70-71.

¹⁵⁵Mukim Sağır, *age*, s. 104.

¹⁵⁶Şeyda Özmen, *age*, s. 50.

¹⁵⁷Paki Küçükler, *age*, s. 25.

¹⁵⁸Münir Erten, *age*, s. 3, 18.

¹⁵⁹Sadettin Özçelik, *age*, s. 13, 62.

¹⁶⁰Turgut Acar, *age*, s. 85.

¹⁶¹İbrahim Ethem Özkan, *age*, s. 23.

¹⁶²Kazım Köktekin, *agm*, s. 8; Süleyman Efendioğlu, *agm*, s. 827.

yörede daha çok düz-dar-kalın ünlülü biçimleri kullanılmaktadır: *ķ* urtulmuşsız, *ç* u muşşuz, *ç* ħ arsız, *ba* ħ asız, sorêrsız (VI-1)¹⁶³.

4.25. Çokluk 2. Şahıs İyelik Eki ile İyelik Kökenli Şahıs Ekinin Yapısı

Eski Türkçede -*ñız*, -*ñiz*, -*ñuz*, -*ñüz*; Eski Anadolu Türkçesinde -*ñuz*, -*ñüz* olan ve bugün yazı dilinde dört şekilde ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılan çokluk 2. şahıs ve iyelik eki, Yöre ağızlarında “*ñ*” sesinin düşmesiyle -*ız* / -*iz* / -*uz* / -*üz* / -*z* biçimine dönüşmüştür: *anala*ñ *zi* (I-38), *bacilerzi* (I-38), *êTTız* (I-37), *segürTTüz*, *gêTTız*, *olsaz*, *geÇsez* (XL-23)¹⁶⁴.

Doğu Grubu ağızlarının tümünde görülen bu özellik bu ağız grubunu diğer ağız gruplarından ve yazı dilinden ayırmaktadır¹⁶⁵.

4.26. Şimdiki Zaman Ekinde Meydana Gelen Ses Değişmeleri

Bu ekle ilgili olarak bölgede görülen fonetik farklılıklar düzenli bir seyir göstermemekte, bazen aynı yörede bu ekin birkaç farklı biçimi ortaya çıkmaktadır. Pertek, Çemişgezek ve Hozat merkez ağızlarında ek genellikle -*i* daha seyrek olarak -*u* / -*ü* biçiminde, Pertek / Pınarlar nahiyesinde -*êr*, Sağman ve Dereli yöresinde ise -*iy*, -*iyê* şeklindedir: *olêr*, *ķ* ali (I-14), *götürî* (I-16), *giynî* (I-29), *ali* (I-29), *toPlêr* (XLIII-2), *sorêrsız* VI-1), *olêr* (VII-1), *gidiyê* (IV-2), *taniydi* (I-118), *geli*, *geliyê*, *gelêr*¹⁶⁶.

Doğu Grubu ağızlarında yer yer aykırı şekillere rastlansa da (-*yôr* / -*yör* / -*yur* vb.) bu ağızların genelinde ekin dar ünlülü olması (-*yêr* / -*yir* / -*ir* / -*êr* / -*yê* / -*yi* / -*i* / -*ê*) onu diğer ağız gruplarından ayırmaktadır¹⁶⁷.

4.27. Görülen Geçmiş Zaman Üçüncü Teklik Kişi Ekinin Durumu

Tunceli Türkmen ağızlarında bu kipin üçüncü teklik kişi çekiminde kullanılan ek, tek şekilli olarak sürekli -*di* biçimindedir: *güldi* (II-41), *düşTî* (XLI-1. *mani*), *vardı* “*vardı*” (I-2), *sordiler* “*sordular*” (XV-3), *ya* ħ ardi “*yakardı*” (XII-58)¹⁶⁸.

Bu ekin tek şekilli bu biçimi Doğu Grubu ağızlarının bir özelliği olarak Batı Grubu ağızlarından ayrılırken Kuzeydoğu Grubu ağızları ile birleşir: Kars: *yapdi* (3-20), *vuruldi* (4-43), *bozdi* (15-11)¹⁶⁹; Erzurum: *aldî*, *ç* u *udî*, *ç* u *udiler*¹⁷⁰; Elazığ: *açıldı* (168-XXXVIII-4), *anladı* (52-V-30)¹⁷¹; Bitlis: *saldî* (13-42), *oldî* (1-27), *ķ* odilar (2-237)¹⁷²; Erzincan: *noldî* (1.1-25), *doldî* (2.8-30), *ğ* irdî (2.8-30)¹⁷³; Muş: *oldî* “*oldu*” (I-11), *anlatdı* “*anlattı*” (XXV-2)¹⁷⁴; Bingöl: *yapdi* (XI-C-3), *ğ* odi (koydu) (I-123), *ķ* oyuldi (XII-14)¹⁷⁵; Diyarbakır: *yandı* (LI-6), *ba* ħ ti (XXXIV-6), *ķ* a ħ ti

¹⁶³İbrahim Tosun, *age*, s. 143-149.

¹⁶⁴İbrahim Tosun, *age*, s. 144, 145, 150.

¹⁶⁵Leyla Karahan, *age*, s. 41.

¹⁶⁶İbrahim Tosun, *age*, s. 147-148.

¹⁶⁷Leyla Karahan, *age*, s. 43-46.

¹⁶⁸İbrahim Tosun, *age*, s. 54, 144.

¹⁶⁹Ahmet Bican Ercilasun, *age*, s. 69.

¹⁷⁰Efrasiyap Gemalmaz, *age*, I. C., 347-348.

¹⁷¹Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *age*, s. 44; Ahmet Buran, *age*, s. 33.

¹⁷²Hamza Zülfikar, *agm*, s. 309, 310; Mehmet Emin Gönen, *age*, s. 22.

¹⁷³Mukim Sağır, *age*, s. 40.

¹⁷⁴Şeyda Özmen, *age*, s. 35.

¹⁷⁵Paki Küçük, *age*, s. 38; Osman Özer, *age*, s. 37.

(XXIV-62)¹⁷⁶; Urfa: yaptı (4-30)¹⁷⁷; Van: alardı (47-98), vurdılar (31-146), olardı (13-19)¹⁷⁸; Gümüşhane: fırlaştı (32-104)¹⁷⁹; Artvin-Ardanuç: çü udi, başladı¹⁸⁰; Ağrı: oldı, oturdu¹⁸¹.

4.28. Duyulan Geçmiş Zaman Ekinin Tek Şekilli Olması

Tunceli Türkmen ağızlarında ekin tek şekilli (-miş) biçimi yaygın bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır: anlamışlar “anlamışlar” (I-33), olmuş “olmuş” (XIV-53), k omış “koymuş” (Xv-72), tağ miş “takmış” (XXXIV-27), almiş “almış” (XXXIV-67)¹⁸².

Bu ek Doğu Grubu ağızları ile Kuzeydoğu Grubu ağızlarında aynı şekilde kullanılmaktadır¹⁸³: Kars: ğ ırılmış (3-34), almiş (22-55); ğ urumış (34-19), dolmuş (35-141)¹⁸⁴; Erzurum: doğmuş (01 000 01-68), bulmuş (05 052 01-25), k oymışlar¹⁸⁵; Elazığ: burğ ulmuş (187-LI-22), düşmüş (SYA.-XLI-2), olmuş¹⁸⁶; Bitlis: k ağ miş, ö lmiş, almiş¹⁸⁷; Erzincan: ğ ıvrılmış (1.1-23)¹⁸⁸; Muş: almiş “almış” (IV-15), bulunmuş “bulunmuş” (V-21)¹⁸⁹; Bingöl: olmuş (X-63), varmış (XII-23), k oymış (III-105)¹⁹⁰; Diyarbakır: doğ miş (XIV-14), yğ amiş (I-46), k almiş (I-14)¹⁹¹; Urfa: sarmış (19-25)¹⁹²; Van: yazmışlar (36-17), oturmuşem (31-81)¹⁹³; Gümüşhane: çıkmış (32-9), tutmuş (12-26), ölmüş (59-14)¹⁹⁴; Artvin: çü imiş, sormış¹⁹⁵; Ağrı: durmuş, çü umiş¹⁹⁶.

4.29. Teklik Ve Çokluk Birinci Şahıs Emir Eklerindeki Değişmeler

Yöre ağızlarında standart dildeki 1. teklik şahıs emir eki –ayım / -eyim hece kaynaşmasına uğrayarak–am / -em; 1. çokluk şahıs eki alım / -elim ise –eK / -ağ biçimine dönüşür: çalam (I-132), bülem (I-52), diyem (I-69), geberdem (I-128), gideK (I-25), edeK (I-38), uyuyah (I-70), öldüreK (I-134)¹⁹⁷.

Birinci teklik şahıs emir eki diğer Doğu Grubu ağızlarında –ım / -im şeklindedir: bağ ım, gidim, gelim, içim, durim, verim, kurtarım, götürüm¹⁹⁸.

4.30. İstek Eki –a / -e'nin İşlek Olarak Kullanılması

Yörenin tamamında İstek kipinin teklik ve çokluk birinci şahıs çekimleri –a / -e eki üzerine doğrudan iyelik kökenli şahıs eklerinin getirilmesi ile –am / -em, -ağ / -eh / -eK biçiminde,

¹⁷⁶Münir Erten, *age*, s. 23, 47.

¹⁷⁷Sadettin Özçelik, *age*, s. 24.

¹⁷⁸Engin Gökçür, *age*, s. 13.

¹⁷⁹Turgut Acar, *age*, s. 106.

¹⁸⁰İbrahim Ethem Özkan, *age*, s. 38-39.

¹⁸¹Muhacir Çiftçi, *age*, s. 4; İbrahim Bayram, *age*, s. 67; Süleyman Efendioğlu, *agm*, s. 828.

¹⁸²İbrahim Tosun, *age*, s. 54.

¹⁸³Leyla Karahan, *age*, s. 47'de bu biçimin Kuzeydoğu Grubu ağızlarında daha sistemli olduğunu ifade etmekte ve çü umiş, olmuş, almişsiz, varmış, almişüm örneklerini vermektedir.

¹⁸⁴Ahmet Bican Ercilasun, *age*, s. 70.

¹⁸⁵Efrasiyap Gemalmaz, *age*, I. C., 92-93.

¹⁸⁶Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *age*, s. 44-45, 56; Ahmet Buran, *age*, s. 34, 41.

¹⁸⁷Hamza Zülfikar, *agm*, s. 309.

¹⁸⁸Mukim Sağır, *age*, s. 40.

¹⁸⁹Şeyda Özmen, *age*, s. 35.

¹⁹⁰Paki Küçükler, *age*, s. 38; Osman Özer, *age*, s. 38.

¹⁹¹Münir Erten, *age*, s. 23.

¹⁹²Sadettin Özçelik, *age*, s. 27, 101.

¹⁹³Engin Gökçür, *age*, s. 14.

¹⁹⁴Turgut Acar, *age*, s. 105.

¹⁹⁵İbrahim Ethem Özkan, *age*, s. 39-40.

¹⁹⁶Muhacir Çiftçi, *age*, s. 3-4; Kazım Köktekin, *agm*, s. 5; Süleyman Efendioğlu, *agm*, s. 830.

¹⁹⁷İbrahim Tosun, *age*, s. 150-151.

¹⁹⁸Leyla Karahan, *age*, s. 49.

diğer şahıslarda ise önemli bir değişiklik olmadan yaygın bir şekilde kullanılmaktadır: çalam (I-132), diyem (I-69), gelesın (I-146), olasın (V-26), kırtulmiye (IX-9), getüre (I-158), gideK (I-25), uyuyah (I-70), alméyasız (VIII-7), yèmiyesız (VIII-7), alalar (V-20)¹⁹⁹.

4.31. Yönelme Ekinin, 2. Teklik İyelik Ekinden Sonra –an / -en Biçiminde Olması

Eski Türkçe döneminde yönelme durumu eki yaygın olarak +ka / +ke / +ğ a / +ge, iyelik eklerinden sonra +na / +ne, k ünsüzü ile biten isimler ve bazı yer adlarında +a / +e biçiminde tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde ek, başındaki ‘g’ sesinin düşmesi nedeniyle +a / +e (+ya / +ye / +na / +ne) şeklinde kullanılmaya başlanmıştır; günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilinde de ünsüzden sonra +A, ünlüden sonra +(y)A, iyelik ekleri ve işaret zamirlerinden sonra ise +(n)A olarak kullanılmaktadır²⁰⁰.

Azerbaycan, Türkmen, Gagauz ve Türkiye Türkçesi gibi Oğuz grubu (Batı Türkçesi) dillerinde yönelme durumu eki aynı şekildedir ve diğer Türk dillerindeki (Kuzey ve Doğu Türkçesi dillerinde) temel farklılık ek başındaki k / g ünsüzlerinin korunmuş olmasıdır. Kırgız Türkçesinde –go / -gö, Altaycada –go / -gö / -ko / -kö, Karaçay-Balkar Türkçesinde –ğ a / –ğ e gibi kullanımlara rastlanmaktadır²⁰¹.

Türkiye Türkçesi ağızlarında yönelme durumu eki genel olarak yazı dili ile ortaklaşmaktadır. Aynı durum Azerbaycan Türkçesi yazı dili ile ağızları ve Irak Türkmen Türkçesi ağızları için de geçerlidir. Fakat Tunceli yöresi de dâhil olmak üzere, Doğu Grubu ağızları ve bu ağız bölgesi ile Batı Grubu ağızları arasında kalan geçiş yörelerinde yönelme durum eki, ikinci teklik şahıs iyelik ekinden sonra, iyelik eki ile kaynaşarak –an / -en biçimine dönüşür: canan kurban olsun (camna) (XIX-10, 11), sen de muradan (XXXIII-50)²⁰².

Örneklere de görüldüğü gibi kaynaşma sırasında düz-geniş yönelme durumu ünlüsü, iyelik ekinin dar ünlüsünü kendi bünyesine alarak ortadan kaldırmakta ve hem iyelik hem de yönelme anlamını karşılamaktadır.

4.32. Belirtme Hali Ekinin –i Biçiminde Tek Şekilli Olması

Eski Türkçede belirtme durumu ekleri çoğunlukla –ğ / -g / -ğ / -ig / -uğ / -üğ, iyelik eklerinden sonra –n, önceleri sadece işaret ve şahıs zamirleri üzerine gelen ve sonradan isim tabanlarında da kullanılan –nı / -ni’dir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde bazı eski şekiller seyrek olarak devam ederken, dönemin genel özelliklerinden biri olan ek başında ve sonundaki ‘g’lerin düşmesi sonucunda –ı / -i (-yı / -yi / -nı / -ni) ekleri yaygınlaşmaya başlamış, bu ekler daha sonraki dönemde ünlü uyumlarına tabi olmuş ve bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde de hem kalınlık-incelik hem de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uygun olarak kullanılmaktadır. Bölgemiz ağızlarında bu ek tek şekilli (-i) biçimdedir: çalduzi (IX-5), kırtulmi (IX-12), oni (XVII-36), ayrani (XV-56), boyunni (XL-244), el legenni (XIV-42)²⁰³.

4.33. Şahıs Eklerinin 3. Teklik ve Çokluk Dışında Çoğunlukla Kalın Olması

Tunceli Türkmen ağızlarında bu ekler zaman ekleri ile kalıplaşarak, genellikle kalın ünlülü şekliyle uyum dışında kalırlar: töKerım “dökerim” (I-128), nèdeceKsın “ne edeceksin” (I-

¹⁹⁹İbrahim Tosun, *age*, s. 149.

²⁰⁰Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hal) Ekleri*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 134; Eski Türkçe için bkz. A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1988, s. 63; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1984, s. 137; Eski Anadolu Türkçesi için bkz, Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul 1981, s. 69-70.

²⁰¹Ahmet Buran, *AAİÇE*, s. 134; F. R. Zeynelov, *Türk Dillerinin Mukayiseli Grammatikası*, Bakü 1973, s. 50.

²⁰²İbrahim Tosun, *age*, s. 125.

²⁰³İbrahim Tosun, *age*, s. 123-124.

159), efedersın “af edersin” (II-87), gidersiz “gidiyorsunuz” (VIII-6), gülesız “gülesiniz” (XV-59)²⁰⁴.

4.34. İyelik Eklerinin 3. Teklik ve Çokluk Dışında Genellikle Kalın Ünlüyle Kullanılması

Bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde ünlü uyumlarına uygun olarak çok şekilli kullanılan bu ekler yöre ağızlarında ince sıradan ünlülerden sonra kalın ünlü ile gelirler: k ardışım “kardeşim” (XV-11), ömürim “ömrüm” (XX-34), melmekeTin “memleketin” (II-72), eşimizde “eşimizde” (I-54), eTimız “etimiz” (VIII-12), türkiye’ımız “Türkiye’imiz” (XXIV-88), evımız²⁰⁵.

4.35. –İlk Ekinin Çoğunlukla Düz-Dar-Kalın, Bazen de Dar-Yuvarlak Ünlü ile Kullanılması

Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi ve Çağatay Türkçesinde ünlü uyumlarına tabi olan (ağlık, ajunluk, amulluk, arıglık, bedüklük, baylık, beglik (Karahanlı); k utluğ , başlığ , yarlığ , taht anlık (Harezmi); çüçüglük, k arılığ , k uruğ luk , tiriglik, tüzlük (Çağatay)²⁰⁶ –lık / -lik / -luk / -lük eki Eski Anadolu Türkçesinde bazen düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmemiştir²⁰⁷. Bu ekin Türkiye Türkçesi yazı dilinde dört şekilli olarak ünlü uyumlarına uygun bir kullanımı vardır.

Yöre ağızlarının genelinde ünlüsü genellikle kalın, bazen düz-dar, bazen dar-yuvarlak olan bu ek diğer Türkiye Türkçesi ağızları ile Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızlarında ünlü uyumlarına uygun olarak şekillenirken Tunceli Türkmen ağızlarında hem kalınlık-inceciklik hem de düzlük-yuvarlaklık uyumuna karşı koyarak ayırıcı, ortak bir özellik olarak öne çıkar: şişliğ (XII-48), misafirlığ a (XII-8), pilavluğ u (XVII-6), iKrarluğ (XXIV-202), zırtluğ (XXIV-237), esKerliğ²⁰⁸.

4.36. “d” ile Başlayan Eklerin Sürekli Ötümlü veya Yarı Ötümlü Olarak Kullanılması

Eski Türkçede kelime başında d- sesi bulunmamasına rağmen ek başlarında d sesi kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde ünsüz uyumuna uygun olarak t veya d ile başlayan ekler Eski Türkçede de bu iki biçimde kullanılmış, fakat ünsüz uyumu gözetilmemiştir. ağ rğ ta, et’özte, yolta, ödte, taşdın, adatın, ewtin, kalık dın, ğ açdan, munta, tutdı, sinitin, bizinte²⁰⁹.

Karahanlı Türkçesinde bulunma ve ayrılma durumu eklerinin ünsüz uyumuna tamamen uyduğu görülmektedir. başta, kişide, ‘arşta, çoğda, begde, soldın, taşdın, bordın, busıgdın, kamugdın, şekerde²¹⁰.

Harezmi Türkçesinde ünsüz uyumuna girmeyen bu ekler genellikle –dA ve -dIn biçiminde, seyrek olarak da –tA, -dAn ve –tIn şeklinde kullanılmaktadır. āh iretde, āh irette, keltürmişde, tüşde, vağ tda, açlık dın, oğ rāk dın, taşdın, noğ üdtin, yapuğ ağ dan, bulutdan, tegmesden²¹¹.

²⁰⁴İbrahim Tosun, *age*, s. 55-56.

²⁰⁵İbrahim Tosun, *age*, s. 60, 66.

²⁰⁶Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 2003, s. 14; Aysu Ata, *Harezmi – Altın Ordu Türkçesi*, İstanbul 2002, s. 101; Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, (çev. Günay KARAAĞAÇ), İstanbul 1988, s. 35.

²⁰⁷Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara 1997, s. 117-118’de sayruluk, oğ ruluk.

²⁰⁸İbrahim Tosun, *age*, s. 121.

²⁰⁹A. Von Gabain, *age*, s. 64-67.

²¹⁰Necmettin Hacıeminoğlu, *age*, s. 30.

²¹¹Aysu Ata, *age*, s. 63.

Türkçenin çeşitli dönemlerinde, yukarıdaki örneklerde de takip edildiği gibi, -d ile başlayan eklerin ünsüz uyumu dışında kalması Oğuz Türkçesinin bir özelliği olsa gerektir. Oğuz Türkçesinde gerek kelime başında gerekse ek başlarında yaygın olarak görülen t > d ötümlüleşmesine Eski Anadolu Türkçesi dışındaki Tarihi Türk Edebi dillerinde seyrek de olsa rastlanmakta, bu durum Oğuzca bir özellik olarak değerlendirilmektedir. Bugün Oğuz grubu dilleri içinde Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinin karakteristik bir özelliği olarak tamamen yerleşmiştir. Oğuz Türkçesi sahası ağızlarında da bu eklerin d ile başlayan şekilleri daha yaygındır ve bu ekler genellikle ünsüz uyumu dışında kalırlar.

Tunceli yöresi Türkmen ağızlarında da bu ekler sürekli ötümlü veya yarı ötümlü olarak kullanılmaktadırlar: ğ işTe (XXIV-140), bık Ten (XXVII-45), sabah Tan oli (sabah oluyor) (XXX-32), ggTTi (I-7), isTedi (I-9), düşTi (XLI-1. mani), eTTız (I-37), segürTTü²¹².

Bütün Doğu Grubu ağızlarında bu ekler ünsüz benzeşmesine karşı durarak sürekli 'd' veya 'T' ile kullanılırlar: Erzurum: çobannı de (06 008 02-15), atmışda (05 056 01-11), şı isden²¹³; Elazığ: padişahTan (159-XXXVI-6), memleketTen (158-XXXVI-24), geşdi (224-LXIV-23), bah Tı (173-XLIIa-21)²¹⁴; Kars: melmeketden (12-6), kesdi (17-12), çlı di (4-37), kesdiy (17-17)²¹⁵; Iğdır: geşdi (55-18), ğ dı di (55-19), işdiler (49-11)²¹⁶; Ardahan: bah dı (29-40), etdig (29-66), atdılar (27-3)²¹⁷; Van: tasda (40-3), terefde (48-94), başTan (52-165), dolaşTı (36-5)²¹⁸; Erzincan: sah atda, ekmekte, ğ arışdan, bişdük²¹⁹; Bitlis: atTi (IV-51), çehdi (7-54), ehmişdik (1-1)²²⁰; Urfa: taşda (21-185)²²¹; Diyarbakır-Çüngüş / Çermik: k aşu dan (15-33), eşekden (20-9), çekdük (29-9);²²² Bingöl: tutTi (III-C-57)²²³; Gümüşhane: bağ latdım (23-6), gétdiy (5-18), kesdük (7-44)²²⁴; Ağrı: içduh , gétidiz, tanışdih²²⁵.

4.37. Ölümlü Dilde Yaygın Olan Gereklilik Kipi Ekinin Hiç Kullanılmaması

Gereklilik kipinin altı kişiye göre çekimi Azerbaycan Türkçesinde kurallı olarak; gerek gelem / gerek gelesen / gerek gele / gerek gelek / gerek gelesiniz / gerek geleler, şeklindedir. Bölgemiz ağızlarında da bu biçim yaygın olarak kullanılmaktadır: gereKi bilem (gerek ki bileyim; bilmem gerek, gereKi bilesın, gereKi bile, gereKi bilēh , gereKi bilesız, gereKi bileler)²²⁶.

4.38. Bazı Eklerin Tek Şekli Kullanılması

Tunceli Türkmen ağızlarında bazı ekler tek şekilli olduklarından bazen kalınlık-incelik bazen de düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalırlar. Bu eklerin bir kısmı Eski Anadolu Türkçesi döneminde de tek şekilli olarak ünlü uyumlarına uymazlar. Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlak ünlü bulunduran (+AcUk, +cUk, -dUk, -dUm, -dUη, -dUr, -gUn, -gUr, -gü, +IU, -sUn)²²⁷ ve sürekli düz ünlü ile kullanılan (+CI, -dI, -It, +(I)ncI, -mIş, +(y)I, -(y)IncA, (y)IcI)²²⁸ eklerin

²¹²İbrahim Tosun, *age*, s. 73, 126, 144-145.

²¹³Efrasiyap Gemalmaz, *age*, 284-286.

²¹⁴Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *age*, s. 120-121, 151.

²¹⁵Ahmet Bican Ercilasun, *age*, metinler.

²¹⁶Ahmet Bican Ercilasun, *age*, metinler.

²¹⁷Ahmet Bican Ercilasun, *age*, metinler.

²¹⁸Engin Gökçur, *age*, s. 96-97, 127.

²¹⁹Mukim Sağır, *age*, s. 143.

²²⁰Hamza Zülfikar, *agm*, s. 313-314; Mehmet Emin Gönen, *age*, s. 50.

²²¹Sadettin Özçelik, *age*, s. 79.

²²²Sadettin Özçelik-Erdoğan Boz, *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağızı*, TDKYay., Ankara, 2001, s. 60.

²²³Paki Küçük, *age*, s. 91.

²²⁴Turgut Acar, *age*, s. 60, 106.

²²⁵Kazım Köktekin, *agm*, s. 5; Süleyman Efendioğlu, *agm*, s. 828, 830-831.

²²⁶İbrahim Tosun, *age*, s. 151.

²²⁷Hatice Şahin , *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yay., Ankara 2003..., 39.

bazı kalıntılara bugün bu yöre ağızlarında da rastlanmaktadır. EAT ile ortaklık gösteren bu ekler²²⁹, istisnaları olsa da, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozarlar. Bunlar dışında yörede, özellikle son sesi *k > ħ* değişimine uğramış eklerin genellikle kalın ünlü ile kullanıldıkları, dar ünlü ile biten eklerin de sürekli –i ünlüsü taşıdıkları ve kalınlık-incelik uyumuna uymadıkları görülür: bilecağ sın (XI-4. mani), gidecağ ız (XIII-33), olməya (II-185), *ħ* urtulmiye (IX-9), çimdırmağ a (V-15), getirirdi (XII-58), bindırır (XIII-69), gezdırırler (XIII-69), çaresiz (XIII-28), sayıpsız (XIII-61), gelıP (XXVI-20), geberıP (XXVI-51), müdürıdır (VII-32), köydır (X-8), dēma “demek” (XIII-9), isdemağ a (V-4), pişmağ a (VIII-2), parsacı (XLIII-49), aracı (X-10), torci (XLII-113), yolci (II-67), berbuçi (dügüncü) (XLIII-22), bağ ci (XL-267), ayri “ayrı” (XVII-16), doli “dolu” (XXV-13)²³⁰.

4.39. Şart Birleşik Çekiminde Şahıs Eklerinin Şart Ekinden Önce Gelmesi

Bütün Doğu Grubu ağızlarında görülen bu çekim biçimine yöremiz ağızlarında da rastlanmaktadır. sıh işimse (XVII-30), urdumse (III-25)²³¹.

4.40. Ölçünlü Dildeki Bazı Zarf-Eylemler Yerine –AndA Ekinin Kullanılması

Azerbaycan Türkçesi sahasına has bir ulaç ekidir. –An ortaç eki ile –dA bulunma durumu ekinin kalıplaşmasıyla oluşan bu ek yaygın olarak Tunceli Türkmen ağızlarında da kullanılmaktadır: olanda (I-63), yiyende (VIII-4), *ħ* açanda (IX-8), gelende (XI-10. mani), *çħ* aranda (XXX-15) (Tosun, 141)²³².

Bütün Doğu Grubu ağızlarında çok sık kullanılan zarf-fiil ekidir: Erzurum: alanda sene de vgrirem, görende söylersen²³³; Elazığ: gelende (131-XXVI-6), gidende (224-LXIV-7), dönende (185-L-8)²³⁴; Van: vuranda (9-3), gidende o köyli toplanırdı. (48-52), tımar edende (3-60), gelende (19-24), otaranda (49-43)²³⁵; Bitlis-Adilcevaz / Ahlat: yaşlananda (13-30), vuranda (13-147), gelende (13-192), gidende (23-51)²³⁶; Erzincan: atanda (3.3-32), *bağ* anda (3.27-3), verilende²³⁷; Muş: gelende (LIV-19), edende (I-119), alende “alanda” (LVI-123)²³⁸; Diyarbakır: geçende (L-11), gelende (IV-10), gidende (VI-10)²³⁹; Urfa: *ħ* uzlıyanda (34-45), yarvalanda (34-80), alanda (22-20)²⁴⁰; Kars: dolduranda (20-16), ölen de (22-28), yetende (79-14)²⁴¹; Iğdır: *çħ* anda (59-3), düzeldende (49-100), gelende (56-32)²⁴²; Ardahan: gelende (48-a-35), bağ ıranda (48-a-60)²⁴³; Gümüşhane: diyánda (53-28)²⁴⁴; Artvin-Ardanuç: gelanda, kalanda, diyanda²⁴⁵.

²²⁸Hatice Şahin, *age*, 40.

²²⁹Gürer Gülsevin *age*, 156 s.

²³⁰İbrahim Tosun, *age*, s. 54-58, 120-121, 140, 150.

²³¹İbrahim Tosun, *age*, s. 152-153.

²³²İbrahim Tosun, *age*, s. 141.

²³³Efrasiyap Gemalmaz, *age*, s. 342.

²³⁴Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *age*, s. 174.

²³⁵Engin Gökçür *age*, s. 154.

²³⁶Mehmet Emin Gönen, *age*, s. 115.

²³⁷Mukim Sağır, *age*, s. 161-162.

²³⁸Şeyda Özmen, *age*, s. 63.

²³⁹Münir Erten, *age*, s. 55.

²⁴⁰Sadettin Özçelik, *age*, s. 112.

²⁴¹Ahmet Bican Ercilasun, *age*, metinler.

²⁴²Ahmet Bican Ercilasun, *age*, metinler.

²⁴³Ahmet Bican Ercilasun, *age*, metinler.

²⁴⁴Turgut Acar, *age*, s. 119.

²⁴⁵İbrahim Ethem Özkan, *age*, s. 58.

5. Tunceli Yöresi Türkmen Ağzlarının Alt Grupları ve Ayırıcı Özellikleri

Bu genel özellikler dışında Tunceli yöresi Türkmen ağzları kendi içinde bir değerlendirmeye ele alındığında yöreden yöreye farklı bazı karakteristik özellikler gösteren bazı küçük ağız adacıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yöre ağzlarında görülen bazı küçük farklılıklar²⁴⁶ dikkate alındığında şu alt ağız grupları tespit edilebilmektedir:

5.1. I. Alt Ağız Grubu

Bu ağız, Elazığ merkez, Harput, Erzincan, Van Türkmen, Diyarbakır ağzlarıyla birleşir. Hozat, Pertek, Çemişgezek bağlantısını oluşturan karayolu boyunca sıralanmış köylerde ve bu ilçe merkezlerinde konuşulmaktadır. Yörede en yaygın konuşulan ağız grubudur.

Bu ağız grubunda şimdiki zaman eki -i, biçiminde tek şekillidir: k ali “k alıyor” (I-14), diiler “diyorlar” (XXVIII-209), geli “geliyor” (XXVII-11), dağılı “dağılıyor” (XVII-80)²⁴⁷.

k > k̄, ğ değişiminde her iki biçime rastlansa da k > ğ yönündeki değişim²⁴⁸ daha yaygındır: k aruş “kariş” (XXX-52), k arğa “karga” (XXXV-6), k ala “kale” (XLI-7. mani), ğ arğ ol “karakol” (XXIV-143), ğ oru u “koru” (IV-121), ğ ardaş “kardeş” (II-121)²⁴⁹.

İç ve son seslerdeki k’lar düzenli olarak h’ya dönüşür: bulduh , veyah ut, duvah , tah Ta, k aşuh , çuh arTTiler²⁵⁰.

Bu ağızda bazı köklerde ve eklerde genel bir yuvarlaklaşma mevcuttur: aşşağı “aşağı” (XL-193), aTlu “atlı” (XL-286), zırtluh “zırtlık” (XXIV-237), çalğu “çalgi” (XXIII-20), gendü “kendi” (II-93), üçün “için” (XXIV-9), içerü “içeri” (XXIV-36), gemük “kemik” (XIX-12), evlü “evli” (XXIX-7) (25)²⁵¹.

Şimdiki zaman çekimlerinde kişi ekleri kip ekiyle -gelim, gelisin, geli, gelik, gelisiz, geliler örneklerinde olduğu gibi²⁵²-kaynaşmış durumdadır.

5.2. II. Alt Ağız Grubu

Hozat-Altınçevre ile Pertek-Pınarlar nahiyesi ve Köylerinde konuşulan ağzlar bu gruba girerler. Bu ağzın en önemli özelliği şimdiki zaman ekinin -er olarak kullanılmasıdır. Bu ağız grubu bu özelliği ile Kars ve Muş Terekeme ağzlarıyla birleşir: sorersiz “soruyorsunuz” (VI-1), yapêrız “yapıyoruz” (VI-5,6), gülêr “gülüyor” (XLIII-46), k ah mêr “kalkmıyor” (XLIII-76)²⁵³; gelêrim, gelêrsin, gelêr²⁵⁴.

Kelime başındaki k > k̄, ğ değişiminde tamamen arka damak k’sı kullanılır. k ah mêr “kalkmıyor” (XLIII-57), k apıyı “kapıyı” (VIII-5), k ızını “kızını” (VII-23), k uşah “kuşak” (VII-11), k atrın “katırın” (XLIII-75)²⁵⁵.

Bu grupta yuvarlaklaşma olayı pek görülmemektedir, aksine düzleşme temayülü olduğu göze çarpar: duTmişler “tutmuşlar” (IX-7), vurmişler “vurmuşlar” (IX-8), çöpü “çöpü”+

²⁴⁶Tuncer Gülensoy- Ahmet Buran, *age*, s. 18.

²⁴⁷İbrahim Tosun, *age*, s. 24.

²⁴⁸Tuncer Gülensoy- Ahmet Buran, *age*, s. 18.

²⁴⁹İbrahim Tosun, *age*, s. 23.

²⁵⁰Tuncer Gülensoy- Ahmet Buran, *age*, s. 18, 99.

²⁵¹İbrahim Tosun, *age*, s. 24.

²⁵²Tuncer Gülensoy-Ahmet Buran, *age*, s. 18.

²⁵³İbrahim Tosun, *age*, s. 26.

²⁵⁴Tuncer Gülensoy-Ahmet Buran, *age*, s. 18.

²⁵⁵İbrahim Tosun, *age*, s. 26.

(VIII-3), öldiresin “öldüresin” (XLIII-50), gözi “gözü” (XLIII-48), küpine “küpüne” (XLIII-56)²⁵⁶.

Kelime sonundaki kalın k’ların bazen ğ’ye dönüştüğü görülmektedir: şavaġ (Şavak) (VII-23), ufaġ (XVII-15), utanmaġ (II-51), oraġ (XLI-4. bilmece), ortaġ (XL-256)²⁵⁷.

Bu ağız grubunun bir özelliği de alınma kelimelerin başında ve içinde görülen ğ > ğ değişmesidir: ğ ezel (XIV-27), ğem (gam), ğ urbeT (XXVIII-2), ğezev (gazap), cıġ ara (XXIV-40)²⁵⁸.

Kelime içinde ve sonunda görülen b > v değişmesi bu alt ağız grubunda daha sistemlidir: ħ arave, mövet, bava, ħ ever, ğezev, berav (berab) (XXIV-136)²⁵⁹.

5.3. III. Alt Ağız Grubu

Bu alt ağız Pertek’e bağlı Sağman ve Dereli köylerinde konuşulmaktadır. Genellikle I. alt ağız grubuna benzese de bazı özellikler bakımından bu ağız grubundan ayrılmaktadır.

Bu ağızda özellikle şimdiki zaman eki -iy / -iyé şeklinde kullanılır: oturiydüK (II-1), geçiyim (III-41), dutiyé, aliyé (IV-42), gidiyi (IV-46), gidiyé (IV-2)²⁶⁰.

Dar ünlülü eklerde daha yaygın bir yuvarlaklaşma söz konusudur: tanuduġ larım (II-5), geldüK (II-20), çġ mişüK (II-36), çatuların (II-40), nedür (II-42), geçüreçem (II-75, kesmeyesüz (II92), yaPTuracaġ sım (IV-91)²⁶¹.

Bu alt ağız grubunda vur- fiilinin ur- biçimlerine de rastlanmaktadır: uram (vurayım) (III-13), urdumse (vurduysam) (III-25), urmaġa (IV-85)²⁶².

Kelime başındaki k > k , ğ değişiminde k > k dönüşümleri de olsa k > ğ değişimlerine daha yaygın rastlanmaktadır: ğ ırma (III-5), k oydum (III-15), k an (III-30), ğ ocam (IV-40), ğ ıza (IV-42), k ız (IV-43), ğ arda ğ işTa (I-8, 9), ğ oġ im (I-23)²⁶³.

Tunceli yöresinde bu küçük ağız farklılıkları alt ağız gruplarında belirleyici olsa da yukarıda görüldüğü gibi bu grupları hem kendi aralarında hem de diğer Doğu Anadolu ağızları bünyesinde birleştiren daha genel ve yaygın özellikler mevcut olduğunu unutmamak gerekmektedir.

SONUÇ

Tunceli yöresi ağızlarında alınma kelimelerdeki uzun ünlüler çoğunlukla normal bir sürede telaffuz edilen ünlülere dönüşmüşlerdir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ünsüz düşmesi sonucunda oluşan ikincil ünlü uzunlukları yöremiz ağızlarında daha seyrekdir. Her ünsüz düşmesi olayında ünlü uzaması görülmez. Yörede düşmeye eğilimli, düşerken hece kaynaşmasına ve geçici ünlü uzamasına yol açan ünsüzler genellikle n, y, h, ğ ünsüzleridir.

Yöre ağızlarında çok yaygın kullanılan ara ünlüler çeşitli nedenlere bağlı olarak meydana gelirler. Kalınlık-incelik uyumundan, kelime sonundaki i’leşmeden, bazı ünsüzlerin inceltici, kalınlaştırıcı, yuvarlaklaştırıcı ya da daraltıcı etkisinden, ölçünlü dile rağmen eski şekillerin korunmasına direnmeden, bölgede konuşulan diğer dillerle veya Arapça ve Farsça ile olan alış

²⁵⁶İbrahim Tosun, *age*, s. 26.

²⁵⁷İbrahim Tosun, *age*, s. 104.

²⁵⁸İbrahim Tosun, *age*, s. 106.

²⁵⁹İbrahim Tosun, *age*, s. 106.

²⁶⁰İbrahim Tosun, *age*, s. 181-203.

²⁶¹İbrahim Tosun, *age*, s. 181-203.

²⁶²İbrahim Tosun, *age*, s. 193, 194, 199.

²⁶³İbrahim Tosun, *age*, s. 181-203.

veriştten kaynaklanan ara ünlüler bazı durumlarda yöre ağızları için karakteristik bir özelliktedirler. Yaygın olarak yarı kalın ara ünlülere rastlanmakla birlikte, daha seyrek olarak yarı yuvarlak ve yarı dar ünlülerle de karşılaşmaktadır.

Alınma sözcüklerde ilerleyici, gerileyici ya da çift yönlü bir benzeştirme ile kalınlık-incelik uyumu sağlanmaktadır. Kalınlık-incelik uyumu Tunceli ağızlarında yabancı kelimelerde ölçünlü dile göre daha sağlam görünürken, özellikle ünlü ile biten Türkçe kelimelerde (i'leşme nedeniyle) ve eklerde oldukça zayıftır. Çoğu ek tek şekilli olarak, her zaman kalın ya da ince ünlü ile kullanıldığından, benzeştirme nedeniyle ünlü incilmesi yörede karakteristik, genel bir ses hadisesi haline geldiğinden, kelime sonundaki ünlünün genel bir eğilimle i'leşmesinden ve art ünsüzlerin kalınlaştırıcı etkisinden dolayı kelime kökleri ile ekler arasındaki uyum oldukça sarsılmaktadır. Yöremiz ağızlarında özellikle eklerde bozulduğu görülen bu uyumu bölgenin fonetik özelliklerine bağlayarak açıklamak çoğu kez mümkündür. Fakat kelimenin kökünde ve yapım eklerindeki bazı uyumsuzluklar belli fonetik kurallara dayandırılarak açıklanamamaktadır. Bu tür uyumsuzlukların, bölgede konuşulan ikinci bir dilin etkisiyle ortaya çıkmış olma ihtimali büyüktür.

Gerek Türkçe gerekse ödünç kelimelerin köklerinde, özellikle son hecelerde görülen yuvarlaklaşma ve düzleşme, bazen de kelimelerin asli şekillerine bağlı kalması düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır. Bazı çatı ekleri uyuma gımemekte direnirler. -dİr, -l, -ş ve -n eklerinin ünlüleri yuvarlaklaşma eğilimindedir. Ad yapım ekleri de yüzük-yuvarlaklık uyumuna uyma konusunda tutarlı değildirler, bir kısmı yuvarlak, bir kısmı düz ünlü barındırma konusunda ısrarlıdır.

Yöre ağızlarında ünsüz uyumu pek sağlam değildir. Bunun nedeni bölgede ötümlüleşmeye doğru giden eğilimdir. Ötümlüleşme yörenin karakteristik bir özelliğidir. Bu değişimde ötümsüz ç, t, k, p ünsüzleri, ötümlü karşılıkları olan c, d, g, ğ, b ünsüzlerine dönüşürler. Ötümlüleşme her zaman tam olmamakta, bazen yarı ötümlüleşme (T, K, Ķ, P, Ç) de görülmektedir. Ötümlüleşmemiş örneklerin çoğu aslında eski şekillerin korunması ile ilgilidir. Türkiye Türkçesinde ötümlüleşen bu sözcükler bölgede eski biçimlerini koruyarak ötümsüz ünsüzle kullanılmaktadır.

Tunceli Türkmen ağızlarında k > ħ değişmesi genel bir kuraldır. Aslında Eski Türkçede bulunmayan ħ ünsüzü daha sonra Batı Türkçesinde k > ħ değişmesi ile yaygınlaşarak, bugün Azerbaycan Türkçesi ve ağızları ile Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu ağızlarının karakteristik ünsüzü haline gelmiştir. Yöre ağızlarında k > ħ süreklileşmesi kadar yaygın olmayan, fakat yöreye özgü b > m, k / ğ > ğ, b > v değişmelerine de rastlanmaktadır. Yaygın süreklileşmeye rağmen, daha seyrek görülen süreksizleşme olayında bölge ağızları için karakteristik ve en yaygın olanı iki ünlü arasında g'nin korunması ve r / v / y > g değişmesidir.

Yörede, çok heceli kelimeler bünyesinde iki ünlü arasında kalan k, ş, l, b, d, n, p, m ünsüzleri bazen kuvvetli vurgulamalar bazen de sebebi anlaşılmayan eğilimlerle ikizleşirler.

Yöre ağızlarının sıklıkla düşürdüğü tek ünsüz, Azerbaycan Türkçesi ve ağızlarında da kurallı olarak düşen y ünsüzüdür. Yörede kelime başında, içinde ve sonunda bazı ünsüzlerin türediği de görülmektedir. Karakteristik bir özellik taşıyan ünsüz türemeleri b, h ve y türemeleridir.

Yöremiz ağızlarında özellikle komşu ünsüzler arasında ortaya çıkan yer değiştirmenin Azerbaycan Türkçesiyle ortaklaşan, süreklilik kazanmış, diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında pek rastlanmayan daha yaygın örnekleri vardır.

Yöre ağızlarının genel özelliklerine bakıldığında, Türk boylarından çoğunlukla Avşar daha seyrek olarak da Salur boylarının dil özelliklerinin hakim olduğu görülmektedir. Doğu

Turkish Studies

Anadolu ağızlarında karakteristik olan kelime başlarındaki *q*, *k* ünsüzlerinin tonlulaşarak *ğ*, *g*'ye dönüşmesi, *r* > *l* değişmesi, *di-*, *vir-*, *yi*, eylemlerinde görülen Eski Türkçedeki ilk hece *i*-lerinin kapalı *e* (è) ünlüsü ile telaffuz edilmesi, iç ve son seslerdeki patlayıcı, tonsuz, damak, *q*-larının boğumlanma bakımından geriye kayarak sızıcı gırtlak *h*'sına dönüşmesi, şimdiki zaman ekinin *-i* biçiminde kullanılması Avşar boyunun dil özellikleri ile örtüşmektedir. İç ve son seslerdeki *q* ünsüzlerinin sızıcı *h* ünsüzüne dönüşmesi, kelime başındaki tonsuz ortadamak *k*'larının patlayıcı tonlu gırtlak *ğ*'sına dönüşmesi, çekimli fiillerde 1. teklik şahıs ekinin *-m*, 1. çokluk şahıs ekinin ise *-k*, *-h* olması Salur boyunun dil özellikleri ile benzeşmektedir.

Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

á : a-e arası yarı kalın ünlü.

à : a-ı arası yarı dar ünlü.

è : e-i arası, yarı dar ünlü.

í : ı-i arası yarı kalın ünlü.

ò : o-u arası, yarı dar ünlü.

ó : o-ö arası yarı kalın ünlü.

ô : ö-ü arası yarı dar ünlü.

ú : u-ü arası yarı kalın ünlü.

C : ç-c arası, yarı ötümlü ünsüz.

ğ : Ötümlü, orta damak g'si.

g̃ : Kalın ünlülerle hece kuran daha baskın telaffuz edilen, sızıcı, ötümlü g sesi.

h̃ : Hırıltılı h.

h' : hy ses değerinde olan sızıcı ünsüz.

K, Q : Yarı ötümlü, k-g arası ön ve orta damak ünsüzü.

q̃ : Ötümsüz, Arapça telaffuzlu arka damak ünsüzü.

P : Yarı ötümlü, p-b arası, çift dudak ünsüzü.

T : Yarı ötümlü, t-d arası ünsüz.

˘ : Ünlüler üzerinde kısalık işareti.

KAYNAKÇA

ACAR, Turgut, **Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları** (Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1982.

ATA, Aysu, **Harezmi – Altın Ordu Türkçesi**, Mehmet Ölmez Yay., İstanbul 2002.

BAILEY, H. W., **İslam Ansiklopedisi**, "İran" maddesi "Dil ve Lehçeler" bölümü, s. 1030-1041.

BAYRAM, İbrahim, **Ağrı Eleşkirt İlçesi Merkez Ağzı**, Atatürk Üniv. Lisans Tezi, Erzurum 1976.

BEDİR XAN, Celadet-LESCOT, Roger, **Kürtçe Dilbilgisi**, Doz Yay., İstanbul 1997.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

- BURAN, Ahmet, “Kürtler ve Kürt Dili”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/3 Summer 2011, s. 43-57.
- BURAN, Ahmet, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hal) Ekleri**, TDK. Yay., Ankara 1996.
- BURAN, Ahmet, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Ağızları Üzerine Araştırmalar II (Ağızlar)**, Boğaziçi Yay., Ankara 1992.
- BURAN, Ahmet, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ankara, 1997.
- BURAN, Ahmet-OĞRAŞ Şerife, **Elazığ İli Ağızları**, Elazığ Valiliği Yay., Elazığ 2003.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, İstanbul 1984.
- ÇAY, Abdulhaluk, **Doğu Ve Güney Doğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı**, Ankara 1986.
- ÇİFTÇİ, Muhacir, **Ağrı (Merkez) ve Yöresi Ağzı (Aşağı Satıcılar Köyü)**, Fırat Üniversitesi Lisans Tezi, Elazığ 1986.
- DİLAÇAR, Agop, **Dil, Diller ve Dilcilik**, Ankara 1968.
- ECKMANN, Janos, **Çağatayca El Kitabı**, (çev. Günay KARAAĞAÇ), İstanbul 1988.
- EFENDİOĞLU, Süleyman, “Ağrı İli Ağızları” **Turkish Studies International Periodical For the Languages and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/5 Spring 2009, s. 808-840.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Doğu Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması”, **TKA**, XXIII / 1-2, Ankara 1985, s. 219-223.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Kars İli Ağızları –Ses Bilgisi-**, TDK Yay., Ankara 2002.
- ERDOĞAN, Serkan, **Yerli Ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim Ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar I**, Kalan Yay., Ankara 2004.
- ERÖZ, Mehmet, “Kürt Adı Üzerine”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 256, Ağustos 1984, s. 256-257.
- ERTEN, Münir, **Diyarbakır Ağzı**, TDK Yay., Ankara 1994.
- FIRAT, Mehmet Şerif, **Doğu İlleri Ve Varto Tarihi**, TAKE Yay., Ankara 1983.
- GABAIN, Annamaria Von (Çev. Mehmet Akalın), **Eski Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 1998.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları I**, TDK Yay., Ankara 1995.
- GÖKÇUR, Engin, **Van ve Merkez Köyleri Ağızları** (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2006.
- GÖNEN, Mehmet Emin, **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları** (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Diyarbakır 2003.
- GÜLENSOY, Tuncer-BURAN, Ahmet, **Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1992.
- GÜLSEVİN, Gürer, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yay., Ankara 1997.
- GÜNAY, Turgut, **Rize İli Ağızları**, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., Ankara 1978.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2003.
- IREMET, Faruk, **Dilimiz Zazaca, Zonê Ma Zazaki**, İremet Yayınları, Stockholm/Sweden 1996.

- JACOBSON, C. M., **Zazaca Okuma Yazma El Kitabı**, Tij Yay., İstanbul 1999.
- JOST, Gippert, **Zazaca'nın Tarihsel Gelisimi**, Frankfurt University 1996.
- KARAHAN, Leyla, **Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay., Ankara 1996.
- KORKMAZ, Zeynep, "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler" **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Birinci Cilt, TDK Yay., Ankara 1995, s. 205-216.
- KÖKTEKİN, Kazım, "Doğubayazıt Ağzının Ses Özellikleri", **A. Ü. Türkiyat Enstitüsü Dergisi**, S. 33, Erzurum 2007, s. 1-9.
- KÜÇÜKER, Peki, **Bingöl Merkez İlçe ve Köyleri Ağzları** (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1988.
- MANN, Oskar-HADANK, Karl, **Die Mundarten der Zâzâ, hauptsächlich aus Siverek und Kor.** Leipzig 1932.
- MİNORSKY, Vladimir, **İslam Ansiklopedisi**, "Kürtler" maddesi, s. 1089-1144.
- NIKİTİN, Bazil, **Kürtler**, Deng Yay., İstanbul 1994.
- OLCAY, Selahattin, **Erzurum Ağzı**, TDK Yay., Ankara 1995.
- ÖZÇELİK, Sadettin, **Urfa Merkez Ağzı**, TDK Yay., Ankara 1997.
- ÖZÇELİK, Sadettin-BOZ, Erdoğan, **Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı**, TDKYay., Ankara 2001.
- ÖZER, Osman, **Karlıova ve Yöresi Ağzları** (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1990.
- ÖZKAN, İbrahim Ethem, **Ardanuç ve Yöresi Ağzları** (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1994.
- ÖZMEN, Şeyda, **Muş Merkez Ağzı**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2007.
- SAGIR, Mukim, **Erzincan İli Ağzları**, TDK Yay., Ankara 1995.
- SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, İlavelerle 3. Bas., Ana Yay., İstanbul 1980.
- ŞAHİN, Hatice , **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- ŞELİÇ, H., **Zaza Gerçeği**, Dijle-Fırat Yay., Münih 1988.
- TEKİN, Talat, **Orhun Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Yıldız Dil Ve Edebiyat I, İstanbul 2003.
- TEKİN, Talat, **Orhon Türkçesi Grameri**, Mehmet Ölmez Yay.,Ankara 2000.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1981.
- TOSUN, İbrahim, **Çemişgezek, Pertek ve Hozat Yöresi Ağzları**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1996.
- TOSUN, İbrahim, **Doğu Anadolu Halk Ağzlarının Ortak Dil Özellikleri**, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 2010.

-
- TURHAN, Erdoğan, **Patnos Ağızı**, DTCF, Lisans Tezi, Ankara 1958-1959.
- YILDIRIM, Faruk, “Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği”, **Türkbilig**, 2002/4, s. 136-153.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı (İdarî, İktisâdi Ve Sosyal Hayat)**, 2. Baskı, Elazığ 1999.
- ZEYNELOV, F. R., **Türk Dillerinin Mukayiseli Grammatikası**, Bakü 1973.
- ZÜLFİKAR, Hamza, “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri”, **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, Ankara 1978, s. 297-317.
- ZÜLFÜ, Mehmet, **Dersim Tarihi**, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yay., Ankara 1994.